

ANGLİKAN KİLİSESİ'NİN OSMANLI'DAKİ SANCAKTARI : CHURCH MISSIONARY SOCIETY : KURULUŞU, YAPISI VE YAYINLARI - I

Arzu M. NURDOĐAN*

Öz

Anglo-Sakson misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gelişim sürecinde oynadıkları belirleyici rol, en büyük Protestan cemiyetlerinden biri olan Church Missionary Society'nin imparatorluktaki faaliyet alanının yaygınlığıyla açık bir biçimde sergilenmektedir. Sanayileşme süreciyle birlikte güç dengelerindeki kaymalardan ötürü bir taraftan Akdeniz'in kontrolü imparatorluğun elinden giderek çıkarken, diğer taraftan İngiltere'nin XVI. yüzyıldan itibaren Fransa'yla devam eden mücadelesi, 1871'de birliğini kurarak güçlü bir devlet haline gelen Almanya'nın da devreye girmesiyle, XIX. yüzyılda daha karmaşıklaşmıştır. Artık İngiltere her türlü tehditi, fırsatı, çatışma ve işbirliği olanaklarını bölgenin en önemli aktörü haline gelmek amacıyla değerlendirmeye başlamıştır. Anglikan Kilisesi'nin faaliyetleri, misyon bölgelerinin ilgili ülke tarafından nüfuz alanı haline getirilmesini kolaylaştırması itibarıyla Britanya İmparatorluğu açısından giderek daha kârlı ve siyasi iktidarlarca desteklenen bir mahiyet kazanmıştır. Bu bağlamda, imparatorluğun Arap vilayetlerinde en etkin olarak faaliyet göstermiş bir misyonerlik cemiyetinin teşkilat yapısının ve misyon anlayışının ne olduğunun, bu anlayışı ifade etmek için geliştirdiği argümanların araştırılması, ülkemizde gündemdeki yerini kaybetmemiş olan misyoner hareketlerinin daha iyi değerlendirilmesi açısından gereklidir.

Anahtar Kavramlar : Church Missionary Society, Evanjelizm, Misyoner, İngiliz Anglikan Kilisesi.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi;
arzu.nurdogan@marmara.edu.tr

Abstract

The Bannerman Of Anglican Church In The Ottoman Empire: Church Missionary Society-Its Foundation, Structure And Publications - I

The determining role played by Anglo-Saxon missionary activities during the development process of the Ottoman-British relations is explicitly displayed by the prevalence of Church Missionary Society's activities in the empire, which is one of the largest Protestant communities. Due to the shifts in the balance of power as a result of industrialization process, on one side the empire gradually lost its control over Mediterranean Sea, on the other hand the ongoing struggle of Britain against France as from XVI century became more complex in XIX century after Germany became a powerful state and came into play establishing its unity. Britain started to make use of any threats, opportunities, possibilities of conflict and co-operation in order to become the most important actor in the region. As the activities of the Anglican Church facilitated the mission areas to turn into the domain of the country concerned, it gained a nature that became increasingly more profitable for the British Empire and that was supported by political leaders. In this context, it is necessary to research the organizational structure and mission understanding of missionary societies that worked most effectively in Arab provinces of the empire, and the arguments developed to identify this understanding for the purposes of better assessment of the missionary movement that has not yet lost its place in our country's agenda.

Kew Words : Church Missionary Society, Evangelism, Missionary, Anglican Church.

CHURCH MISSIONARY SOCIETY : KURULUŞU, YAPISI VE YAYINLARI¹ - I

Hristiyanlık'ın ilk bin beşyüz yılında Latince "mittere" kökünden türemiş "missus" kelimesinin varyasyonları en fazla Trinitarian teolojide görülmüş ve yalnızca Kutsal Ruh ve Hz. İsa (Christ) Baba/Tanrı tarafından gönderilmiş ve görevlendirilmiş ilk misyonerler olarak tasvir edilmiştir. Çağdaş manada misyoner kelimesi ise Grekçe apostellein'den gelen "apostle" (apostolate/elçi) kavramı ile karşılanmıştır. Günümüzde misyon, Hz. İsa'yı peygamberleri olarak kabul etmeyen toplumların ve milletlerin, kilise tarafından tüm dünya-

1 2011-2012 senesinde sağladığı post-doktora bursuyla bu konuda İngiltere'de çalışma yapmama imkân tanıyan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na ve Türk Tarih Kurumu'na teşekkür ederim.

ya gönderilen elçiler aracılığıyla İncil'e davet edilmesi ve oralarda kilise ve cemaatlerin oluşmasına yönelik adımları atmak için üstlenilmiş özel bir görev (Matt. 28 : 19, 20; O'Malley, 1987, s. 93-96; *A Plea for 75 Years...*, 1873, s. 6-7; Oymak, 2012, s. 25) anlamında kullanılmaktadır (Aykit, 2006, s. 15-22, 43-47; Sievernich, 2005, s. 7-30).

Erken modern çağda “misyon” terimi spesifik bir anlam kazanmış ve özellikle Germenler'e ait Latince yazmalarda “missiones” ifadesine sıklıkla yer verilmesiyle Hristiyanlık terminolojisindeki yerini almıştır. Öyle ki, misyon kavramının tekil ve çoğul halleri arasında da mana itibarıyla farklılıklar olup; tekil anlamda kilisenin önderlik ettiği Tanrı'nın misyonunu, çoğul anlamda ise konjonktürel ihtiyaçlara göre düzenlenmiş olan faaliyetleri nitelemektedir. Ancak bu durum, ne o tarihte ne günümüzde misyon ve misyoner'in terimsel anlamları konusunda bir ittifak olduğu yönünde değerlendirilmemelidir (Murray, 1998, s. 19-23). Sözelimi bazı araştırmacılar, “misyoner” sözünün yalnızca Avrupalıları kapsamaması gerektiğini, yani yerli ahalden Hristiyanlık propagandası yapan din adamları için bu tabirin kullanılmayacağını belirtmişlerdir (Blauw, 1962, s. 11). Yine bu tabir, yalnızca papaz ve ruhban sınıfının asli üyeleri için kullanılmış ve gönüllü rahipler yahut manastır sistemine dahil olmayanları dışarıda bırakmıştır (Bosch, 1991, s. 7-21). XVIII. yüzyıldan itibaren misyon ve misyoner terimlerinin uğradığı anlam genişlemesi neticesinde, dikkat çekici çizimler yapabilen bir kartograf yahut misyonerlik cemiyetleriyle doğrudan ve sıkı münasebetler kurmuş krallar dahi misyoner olarak adlandırılabilmiştir. Sözelimi Macaulay, Bavyera Dükü Maximilian'ı (1547-1651) “prenslük yetkilerini kullanan tutkulu bir misyoner” olarak tanımlamıştır (Macaulay, 1890, s. 559). Böylece misyonerliğin a priori tanımlamaları yerine, pratikteki faaliyetler muvacehesinde kimin için misyoner kavramının kullanılacağı belirlenmeye başlamıştır.

Kutsal Roma-Germen İmparatoru ve İspanya Kralı V. Charles (1519-1556), 1523 senesinde on iki Fransisken misyoneri Yeni Dünya'ya göndermişti: “*Keşişlerini kâfirlerin topraklarına gönderen Aziz babamız Francis'in ayak izlerini takip ederek, seni, Tanrı'nın izniyle, aynı topraklarda zorlu bir hac yolculuğuna göndermeye karar verdim.*” ifadesi misyonerlere verilen talimatnamenin ilk cümlelerindendi (Tibesar-Borges-Burrus, v.dğr., 1951, C. IX, s. 944; Clossey, 2008, s. 13).

Misyonerlik hareketinde liderlik bayrağının Protestanlar'a geçmesi –en azından paylaşılması- Grulich'e göre, İberyalı monarşilerin gücünü kaybet-

tikleri XVII. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşmişti. Bu dönem aynı zamanda dini teşkilatlanmalarda, idealistik tutum ve yaklaşımların terkedildiği ve seküler hiyerarşinin misyonlara karşı ilgisini kaybettiği bir devre tekabül etmiştir (Gruclih, 1981, s. 28).

Protestan cemiyetler arasında İngiliz Anglikan Kilisesi'ne bağlı Church Missionary Society (CMS) hem sahip olduğu bütçe ve misyoner sayısı ile hem de faaliyet sahasındaki yaygınlığı ile en ön sırada gelenlerdendir. CMS gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekse faaliyet gösterdiği diğer coğrafyalarda yerli Protestan din adamları yetiştirmek suretiyle İngiliz Anglikan Kilisesi'ne bağlı –yahut otonom- kiliselerin açılmasını ilk ve en esaslı hedef olarak ortaya koymuş² ve yetiştirdikleri bu temsilciler vasıtasıyla Hristiyanlık inancının yayılması hedefine daha ileri anlamlar kazandırmıştır (Haight, 2004-2005, C. II, s. 296). Bu anlam cemiyetin, misyonerlik paradigması içerisinde eğitim felsefesi ve algısı açısından bir tekâmül ve inkışaf gerçekleştirmiş olmasında saklıdır.

Araştırmanın temel materyali olan Church Missionary Society Arşivi'ndeki belge ve bilgilerin hacmi çalışmanın; “*Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı : Church Missionary Society : Kuruluşu, Yapısı ve Yayınları – I*”, “*Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı : Church Missionary Society : Üyeleri ve Gelir Kaynakları – II*” ve “*Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı : Church Missionary Society : Hedefleri, Misyonerlik Tanımı ve Motivasyon Unsurları – III*” olmak üzere bir makalenin sınırlılıkları kapsamında üç müstakil kısımda yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede ilk kısımda; cemiyetin kuruluş süreci İngiltere'deki evanjelizm tarihi zemininde incelenmeye çalışılmış, cemiyet mensubu olmanın anlamı ve teşkilat yapısı, yayınları, diğer cemiyetlerle ve kamuoyuyla münasebetleri ele alınmıştır. “*Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı : Church Missionary Society : Üyeleri ve Gelir Kaynakları – II*” kısmında; cemiyete üye olma süreci, üyelik nitelikleri, misyonerlik eğitimi, gelir kaynakları ve gençlik teşkilatları konularına dair birtakım bilgiler aktarılmak istenmiştir. “*Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı : Church Missionary Society : Hedefleri, Misyonerlik Tanımı ve Motivasyon Unsurları – III*” de ise misyonerliğin tanımı, amacı ve kapsamından medeniyet ve din arasında kurdukları rabıtaya ve desteklerini artırmaya yönelik geliştirdikleri argümanlara dek uzanan bir

2 Protestan misyon anlayışının temelinde bulunan yerli ve özerk kiliseler tesis etmek ilkesi, Katolik misyonerliğinden ayırtecdici özelliklerden birisidir.

dizi teolojik, sosyal, ekonomik ve çevresel bileşenler analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu konuların aynı zaman dilimi içerisinde, XIX. yüzyılı kapsayacak şekilde değerlendirilmeye çalışılmış olması; yöntem, amaç, önem ve sınırlılıkları açısından her üç çalışmayı eşdeğer bir niteliğe büründürmüş iken içerik açısından farklılık arzeden bir nitelik kazandırmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın hedefi; hem açtıkları okullar vasıtasıyla halk arasında Protestan cemaatini/kilisesini temsil gücünde nitelikli bireyler yetiştirme fikrine hem bu okulları “küffar alemini” Hristiyanlaştırmak ve medenileştirmek suretiyle İngiltere’nin nüfuz mücadelesine yardımcı olacak ileri karakollar olarak gören bir yaklaşıma sahip CMS’in yapısı, amaçları, karar alma mekanizmaları, maddi ve manevi destek kaynakları, projeleri planlama ve uygulama süreçleri, üyeleri hakkında genel bir değerlendirmeye ulaşabilmektir. Bu amaçla kullanılacak stratejilerin belirlenmesi ve bunların değiştirilip geliştirilmesindeki etkenlerin, misyonerlerin geldikleri orijinden kaynaklanan tecrübe, birikim ve bakış açılarıyla doğrudan ilgisinin bulunduğu çalışmanın varsayımları arasında yer almaktadır. Çalışmanın arka planında misyonerlik hareketinin başlangıcı, amacı, kapsama sahası ile misyonerlik fikrinin en esaslı motivasyon unsurlarından biri olması itibarıyla Batılı olmayan (!) milletleri Batılılaştırma, medenileştirme anlayışı/iddiası yer alacaktır.

Araştırmanın XIX. yüzyıla sınırlandırılması; Anglikan Kilisesi’nin Kuzey Amerika, Kanada, Avusturalya, Hindistan, Çin, Japonya vs. dünyanın muhtelif bölgelerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’ndaki faaliyetlerinin de başlangıcı ve en yoğun dönemi olmasından kaynaklanmaktadır. İlaveten modern ve post-modern aklın dinleri dizayn etmesinden, “anlatsal bilginin gücünü yitirmesinden” (Lyotard, 1997, s. 8) vb. XX. ve XXI. yüzyıllardaki misyonerlik anlayışı ve uygulamalarının, imparatorluklar çağıının paradigmalarından farklılık ve çeşitlilik göstermesi çalışmanın tek bir tarihsel dönemle sınırlandırılmasındaki etkenlerdendir (Aktay, 1998, s. 299-313).

Araştırmanın temel problemi; bir misyonerlik cemiyetinin hangi etkenlerle, nasıl ve hangi süreçleri takiben projelerini hayata geçirmeye çalıştığı ve bunun için gerekli olan teşvik politikalarını yönlendirme gücü kapsamında hangi enstrümanların kullanıldığıdır. Ayrıca İngiliz misyonerlik hareketinin tarihsel süreç içerisindeki gelişiminin ne yönde gerçekleştiği ve Anglo-Sakson evanjeliklerin hedeflerinin, plan-projelerinin ve motivasyon unsurlarının neler olduğu sorularına da açıklık getirilmesi planlanmaktadır. Bu çalışmayla mevcut literatüre sağlanmak istenen temel katkılardan birisi de, evanjeliklerin

hedeflerine ne ölçüde ulaşabildikleri konusunda bazı ipuçlarını ortaya koyabilmektir. Ayrıca çalışmada; cemiyette meydana gelen yapısal değişimin gelişim seyri, misyonerlikte ihtisas eğitiminin tedricen kazandığı önem, misyoner teriminin anlam ve mahiyetinde meydana gelen farklılaşma ile cemiyete verilen desteğin dönem içerisinde değişkenlik gösteren etkenleri çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmanın temel varsayımı; bir misyonerlik cemiyetinin teşkilat yapısının, savunduğu misyon ve vizyonunun ve maddi-manevi kaynaklarının sahada takip edilen politikalar üzerinde doğrudan etkisinin bulunduğudır. Zira her pratiğin temelinde o pratiğin ortaya çıkmasını sağlayan ve onu düzene koyan bir teoriye dayanması zorunluluğu, pratiğin sonuç vermesi açısından bulunmaktadır. Şüphesiz cemiyet yapısının, çalışmanın geçerli olduğu zaman diliminin tamamında aynı kaldığını düşünmek rasyonel değildir. XIX. yüzyıl boyunca cemiyet içerisinde meydana gelen değişikliklerin teorik ve pratik boyutları bulunmaktadır. Ancak bu dönüşüm sürecinin, cemiyetin kuruluşundan itibaren kutsal kabul ettiği doktrinlerin mevcudiyeti dikkate alınarak incelenmesi doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda, XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda en yoğun ve etkili faaliyet gösteren Church Missionary Society'ye (CMS) mensup misyonerlerin mektupları, fotoğrafları, çizimleri, planları, projeleri, merkezin bunlara karşı aldığı karar ve tedbirler ile söz konusu cemiyet hakkında kaleme alınmış eser, makale ve tezlerden oluşan ikinci el kaynaklar kendi koşulları içerisinde, olduğu gibi tarihsel yöntemden yararlanılarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

Türk dilinde kaleme alınmış eserlerde araştırma konusu olan misyonerlik cemiyetleri hakkında ansiklopedik nitelikte bilgilerin ötesinde detayları bulmaktaki güçlük, alan yazındaki boşluğa işaret etmektedir. Bu nedenle "*Anglikan Kilisesi'nin Osmanlı'daki Sancaktarı : Church Missionary Society - Kuruluşu, Yapısı, Misyonerlik Tanımı ve Hedefleri*" başlıklı araştırma ile; öncelikle bir misyoner cemiyetinin kuruluş sürecini, hedeflerini, dayandığı maddi ve manevi ilkelerini, geliştirdiği argümanları, mensuplarının niteliğini ve teşkilat yapısını ele alarak Türkçe alan yazındaki bu boşluğun doldurulmasına katkı sunulması amaçlanmıştır. Böylece cemiyetlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerini analiz çalışmalarının (Kocabaşoğlu, 1989; Dalyan, 2012; Erdoğan, 2008; Aykıt, 2008; Gündüz-Aydın, 2002; Oymak, 2012; Turan, 2011; Haydaroğlu, 1990; Tozlu, 1991; Sevinç, 2002; Mutlu, 2005; Polvan, 1952)

nitelikli sonuçlar ortaya koyması için analitik bir zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.

XIX. yüzyılda dünya çapında yayılmak için gösterilen çabalar, personel sayısını ve bütçeyi artırmaya yönelik gayretler, hem sahadakilerin hem merkezdekilerin -daha sakin bir çalışma ortamı gerektiren- hareketin analiz boyutunu ihmal etmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte, cemiyetlerin herhangi bir bilgi birikimi, çalışma planı yahut değerler ve medeniyetler sıralaması yapmaksızın misyonerlik faaliyetlerini başlattıklarını söylemek doğru değildir. Zira, değerlendirme ve analiz düzeyinde olmasa da en azından kavramsal çerçevenin ve muayyen bir planın doğrultusunda harekete geçilmiş olduğu kolaylıkla tespit edilebilir.

CMS'in Kuruluş Süreci

Church Missionary Society, 12 Nisan 1799 tarihinde Londra'nın Aldersgate Caddesi'ndeki Castle & Falcon Inn adlı binasında “the Society for the Missions to Africa and the East” adıyla, kendilerini “Evanjelikler” olarak tanımlayan bir grup tarafından kurulmuştur. İlk aşamada, Anglikan Kilisesi'ne mensup on altı din adamının yanısıra dokuz laik³ışadamı Papaz John Venn'in başkanlığında toplanmış (Hennell, 1958; Tomkins, 2010) ve amaçlarını üç maddelik bir önergeyle açıklamışlardır:

1. Hristiyanlık propagandası yapmak her Hristiyan'ın asli görevleri arasındadır,
2. Faaliyetlerini, kuzey ve güney Amerika'yla sınırlandırılan *the Society for the Propagation of the Christian Knowledge* [SPCK] (Clarke, 1959) ile *the Society for the Propagation of the Gospel* (SPG)'dan (Forde, 1911) farklı olmak üzere Asya ve Afrika'daki kâfirler için harekete geçmenin zamanı gelmiştir,
3. Bu amaçla, Canterbury Başpiskoposu tarafından kuralları belirlenecek olan bir cemiyet tesis edilmiştir.

İlk aşamada, yirmi dört üyesi bulunan bir ihtiyar heyeti seçilmiş ve bir mali işler sorumlusu tespit edilmiştir. Ardından, Canterbury Başpiskoposu ta-

3 Orijinal terim “laymen” yani rabbi sınıfından olmayan kimselerdir.

rafından belirlenen kuralların kabulüyle ilgili bir oylama gerçekleştirilmiştir. Ancak, üyeler arasındaki ihtilaflar yüzünden süreç yavaş ilerlemiş ve neticeye ulaşabilmesi için bir senenin geçmesi gerekmiştir.

1812'de *the Church Missionary Society for Africa and the East* adını alan cemiyetin, Anglikan piskoposluğunun onayını kazanma hususunda sorunu devam etmektedir. Nihayet 1815 senesinde, Gloucester ve Norwich piskoposları Ryder ile Bathurst cemiyetin ilk piskopos üyeleri olmuşlardır. CMS'in başkanı Henry Venn'in (1824-1841) Londra Piskoposu Blomfield ve Canterbury Başpiskoposu Howley'le gerçekleştirdiği uzun görüşmelerin neticesinde, 1841'de söz konusu din adamlarının cemiyetin kurucu üyeleri arasında yer almayı kabul etmeleri CMS'i, diğer misyonerlik teşkilatlarından ayırmıştır. CMS'in Canterbury başpiskoposları ve piskoposlarla ilişkisi, 1865'den sonra daha samimi bir düzeyde ve koordinasyon içerisinde ilerlemiştir (Cnattingius, 1952, s. 196-197).

Anglikan Misyonerlik Hareketi

CMS, Britanya İmparatorluğu'nda misyonerlik faaliyetlerine ilginin arttığı bir dönemde gelişim sürecini tamamlamıştır. Sözelimi İngiliz Parlamentosu 1818 senesinde, ihtiyaç içerisindeki bölgelerde yeni kiliselerin inşası amacıyla Anglikan Kilisesi'ne 1 milyon poundluk, 1824'de ise 500 bin poundluk bir desteğin verilmesine dair yasa tasarılarını kabul etmişti. Bilhassa Robert Peel'in başbakanlığı döneminde (1841-1846) hükümetin, işçi sınıfında giderek yaygınlaşan Darwinizm ve dinsizlik cereyanına karşı kiliseye yönelik desteği zirve noktasına ulaşmıştı (Clark, 1962, s. 155-156). SPCK ve SPG yaklaşık bir asır önce misyon hareketindeki yerlerini almışlardı. Bunlardan SPG, faaliyetlerini yalnızca İngiliz sömürgeleriyle sınırlandırmışken, SPCK'nin Amerika'daki kâfirler başta olmak üzere dış misyon yelpazesi nispeten zengindi. XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında ise, İngiltere'deki Protestan ve Anglikan kiliseleri, misyonerlik cemiyetleriyle organik bağlar kurma yönünde bir eğilim sergilemişlerdir. Sözelimi 1792'de, William Carey (*An Inquiry into the Obligations...*, 1792) ve Andrew Fuller tarafından *Baptist Society* kurulmuş; üç yıl sonra da *London Missionary Society* [LMS] (Goodall, 1954) tesis edilmiştir. Her ne kadar başlangıçta hiçbir mezhep arasında

bir ayırım gözetmediğini ilan etmişse de, bir süre sonra LMS, Kongregasyonalist⁴ kanatta safını tutmuştur. Ardından CMS ve *British and Foreign Bible Society* (BFBS) misyonerlik pastasından pay kapma yarışına koyulmuşlardır (Lovett, 1988, C. II; Thompson, 1951; Clarke, 1934).

İngiltere'nin denizcilik alanında kaydettiği gelişmelere paralel olarak, sömürge imparatorluğunun sınırlarını yüzyılın ikinci yarısında neredeyse rakipsiz bir konuma ulaştırması, misyonerlik cemiyetlerini misyonlarını genişletme konusunda cesaretlendirmiştir. İmparatorluğun askeri ve ticari koloni sayısındaki artış; İngiliz maceracıları, seyyahları ve kâşifleri de heyecanlandırmıştır. Misyonerlik hareketleri içerisinde ise, özellikle William Carey'nin, Henry Martyn'nin ve Daniel Wilson'ın kolonilerdeki seyahatleri ve kaleme aldıkları raporlar, Anglo-Sakson Hristiyanlar'ın durumdan vazife çıkarmalarını kolaylaştırmıştır. Bu noktada, David Livingstone'un rolünü unutmamak gerekir. Onun Afrika kıtasında bir kâşif ve misyoner olarak 1856'da başlattığı seyahatler ve tuttuğu raporlar; İngiltere'deki, İskoçya'daki ve Galler'deki varlıklı Hristiyanlar'ı "kâfirler" konusunda harekete geçmeye teşvik etmiştir. Köle ticaretine karşı mücadele veren Livingstone'nun "*Ticaret ve Hristiyanlık*" başlıklı nutku, misyonerlik çevrelerinde uzun süre önemini kaybetmemiştir. Livingstone'nun, Afrika seyahatleriyle ilgili izlenim ve tecrübelerini aktarmak için Oxford ve Cambridge Üniversiteleri'ni ziyareti hemen neticesini göstermiş ve *Universities' Mission to Central Africa* adlı bir örgüt tesis edilmiştir. Bu üniversite hareketine Dublin ve Durham da dahil olmuş ve böylece Livingstone'nun uzun zamandır hayal ettiği Zambezi Nehri'nde Protestan misyonu açılabilmiştir (Blood, 1957, C. II). Neticede 1865 yılında Anglo-Sakson misyonerliğinin lokomotif gücünü İngiliz Ulusal Kilisesi oluşturmakla birlikte, muhalif kiliseler de harekete katkı sağlamaktan geri durmamışlardır.

4 XIX. yüzyılda Metodistler ve Baptistler gibi devlet kiliselerine karşı çıkan gruplardır.

XIX. Yüzyıl İngilteresi'nde Evanjelicler

CMS yalnızca, evanjelik hareketin (Bosch, 1991, s. 409-410)⁵ geliştiği bir konjonktürde palazlanmakla kalmamış (Clark, s. 170);⁶ John Venn, Charles Simeon, William Wilberforce ve Henry Martyn (Stacey, 1980) gibi üyeleri aracılığıyla bu hareketin yayılmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Bilhassa Cambridge Üniversitesi'nin dini karakterinin şekillenmesinde azımsanmayacak bir yeri olan Charles Simeon (1759-1836), XIX. yüzyılın başlarında, Hindistan'a evanjelik doktrini götüren ve yaymaya çalışan faaliyetleriyle ün salmıştır (Smith, 1940; Pollard-Hennell, 1964; Hopkins, 1977).

CMS'in katkı sağladığı bir diğer önemli mesele ise, İngiltere'de köle ticaretinin yasaklanması konusunda William Wilberforce'un (1759-1833) başlattığı çabaları büyük bir hevesle sahiplenip devam ettirmesi ve sonunda kölelik karşıtı yasanın parlamentodan çıkarılmasını temin etmesidir. Cemiyetin bu başarısı, hem ülke içinde hem dış misyonlarda amaçlarının hakkı ve haklıyı korumak olduğu yönünde bir argüman geliştirmesini kolaylaştırmıştır. CMS gerek İngiltere'deki gerekse dünyanın diğer yerlerindeki manevi değerlerin dejenerasyonuna karşı, evanjelizmin kurtarıcı gücüne inanmış ve Anglikan Kilisesi'ni de inandırmıştır. Bu bağlamda yeni nesillerin evanjelik doktrine göre yetiştirilmesi amacıyla, 1868 senesinde *The Children's Special Service Mission* teşkil edilmiştir. Bu misyon, çocuklara özellikle yaz ayları boyunca din ve ahlak eğitimi vermiştir. Yine, üniversitelerdeki bazı öğretim üyeleri, yaz tatili boyunca himayelerine aldıkları çocukları özel bir dini eğitimden geçirmişlerdir. Bu hizmetlerinin karşılığı olarak CMS, söz konusu üniversite elemanlarını cemiyete üye yapmıştır (Balleine, 1951, s. 196-198). Cambridge Üniversitesi, İngiltere'deki evanjelik akımdan en fazla etkilenen yüksek öğretim kurumlarından biri olup, 1862'den itibaren lisans mezunları için her

5 Evanjelicler dini amaçlar doğrultusunda ya da dinsel gerekçelerle, en azından dünyevi anlamda olumlu tutum ve davranışlar sergilemek zorunda olmadıklarını iddia eden Hristiyanlar'dır. Zira onları bu dünyada olumlu bir yaşantı içerisine yönlendirecek bir vaadin telkini düşüncesinden uzak durmuşlardır. Olan herşeyin ilahi bir yazgıyla olduğu inancı ile birleşen bu düşünce, Protestan toplumunda ahlak sorununun temelini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle Protestan evanjelikler, yalnız Tanrı'yı hoşnut etmeyi ve dinsel beklentilere yönelik erdemlilikleri Tanrı'nın dikkate almadığını savunmaktadırlar. Dünyevi ilişkilerin düzenlenmesinde ise sadece seküler idareciler ve yasalar yetkili olmalıdırlar.

6 Anglikan Kilisesi'ne mensup din adamlarının sayısı 1851'de 17.320 iken 1861'de 19.198'e ve 1881'de 21.663'e yükselmişti. Ayrıca ülkede 1836 ile 1876 yılları arasında sekiz teoloji fakültesi açılmıştı.

gün Anglikan ayini düzenlemiştir (Green, 1964, s. 322-323; Hardman, 1966, s. 412-415).

Evanjelliklerin Mücadelesi

CMS'te yüzyılın sonlarında meydana gelen yapısal değişimin gelişim seyrini, misyonerlikte ihtisas eğitimine ihtiyacın giderek artmasını, misyoner teriminin anlam ve mahiyetinde meydana gelen farklılaşmayı ve cemiyete verilen desteğin yeni etkenlerini analiz edebilmek için evanjeliklerin bu dönemde verdiği mücadeleyi bilmek lazımdır. Bunlardan ilki, evanjelizmin artık modasının geçtiğini iddia edenlere karşı gerçekleştirilmiştir. Kilise tarihçilerinin çoğunluğu, 1860'dan sonra evanjelizmin, yüzyılın ilk yarısına kıyasla ne kilise ne toplum üzerinde kayda değer bir etkisi olduğunu ileri sürmüştür (Chadwick, 1987, C. I, s. 454; Bradley, 1976, s. 17, 56, 195). Öyle ki, evanjelik liderlerin bir kısmı da aynı sorunu gündeme getirmişler ve bu dönemin High Church (Yüksek Kilise) mensuplarının⁷ tekelinde olduğundan şikayetle, evanjelik doktrinini tahrif edildiğini öne sürmüşlerdir (Marsh, 1969, s. 46; Balaine, 1951, s. 8-11, 13-4, 27-44, 178-215).

Ancak CMS, bu iddiaların kesinlikle yanlış olduğuna ve Yüksek Kilise mensuplarındaki hareketliliğin, sehven evanjeliklerin etkisizliği olarak algılandığına dikkat çekmekteydi. 1900'lerin başlarında Yüksek Kilise mensupları arasında misyonerliğe karşı ilgi öyle düşük seviyede idi ki, SPG'nin kapatılması dahi gündeme gelmişti. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren evanjelizmin, misyonun temel boyutu ve ayrılmaz bir parçası olduğu söylemiyle yeniden etkin bir pozisyon kazanan evanjelikler, CMS'e gerek üye sayısının artmasında gerek bütçenin genişlemesinde önemli destek sağlamışlardır (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Mayıs 1879, s. 257-264).

İkinci olarak; tüm evanjelikler gibi CMS mensupları da rasyonalist akımın kiliseyi hatta dini tehdit etmesinden şikayetçilerdi. Rasyonalizmin ciddi bir tehdit algısı yaratmasının nedenlerinden ilki, *Essays and Reviews*'da ifade edildiği üzere kutsal kitapları neden-sonuç ilişkisine dayandırarak açıklamaya çalışmasıydı. 1860'da yedi teolog tarafından yayınlanan bu eser Almanya'da hazırlanmış ve Eski Ahit'teki mucizeler kısmı ile bunların tarihsel gerçekliği reddedilmiştir (Chadwick, 1987, C. II, s. 75-97). Bu eser, Anglikan Kilisesi'nde

7 High Church mensupları ayin ve ruhban hiyerarşisine ehemmiyet gösterirken, Law Church mensupları duaya, zahidliğe ve bireysel kurtuluşa önem vermişlerdir.

şiddetli bir tepkiye yol açmış ve konsil kararınca okutulması yasaklanmıştır. Esasen kilise doktrinlerini eleştiren eserlerin yasaklanması geleneği yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Nitekim, henüz XIII. yüzyılın başlarında, İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd'ün yorumlarıyla Aristo felsefesinin temel tezleri Batı'ya aktarılmış, Kilise'nin bin yılı aşkın savunduğu bazı dogmalar hakkında şüphe uyanmış ve konsiller, bu kitapların okutulup yayılmasını yasaklayan kararlar almışlardır. Ancak bu yasaklardan bir sonuç çıkmadığı anlaşılınca, bu kez bir taraftan yasakların uygulanmasını sağlamak diğer taraftan bu fikirlerin Hristiyan dogmalarına aykırı olan yanlarına karşı kuvvetli argümanlar geliştirmek amacıyla komisyonlar kurulmuştur (Stark, 1996, s. 49-51). Söz konusu rasyonalist tavır, daha sonra bahsedileceği gibi misyonerlik eğitimine, misyonerlerin görev tanımlarına ve misyoner olma etkenlerine de tesir etmiştir.

Yine rasyonalist akımın etkisiyle, İsa peygamberin kudsiyetine yönelik bir takım eleştiriler yapılmaya başlanmıştır (Chadwick, 1987, C. I, s. 530-533; C. II, s. 13). Bu hareket, 1835'te Strauss tarafından kaleme alınan ve İngilizce'ye George Eliot tarafından tercüme edilen *Leben Jesu* adlı eserle başlamıştır. Her ne kadar Renan'ın *Vie de Jesus* (1863) ile Seeley'nin *Ecce Homo*'su (1865) Hz. İsa'nın tanrısal niteliğini reddetmemesine rağmen, onun öğretmen ve Hristiyan Kilisesi'nin kurucusu olarak insani yönünü ön plana çıkarması dini çevrelerin tepkisi için yeterli olmuştur (Stock, 1899, C. II, s. 345-346; Marsh, 1969, s. 59). Esas tehlike, yorumların yalnızca bu eserlerle sınırlı kalmayıp; "İncil'in dışındaki gerçeklik alemi", "ölümlü İsa", "doğüstü olmayan Tanrı" sloganlarının yayılarak misyon ve misyonerlik cemiyetlerinin *raison d'être*'in altının kazılmasıydı. İncil tenkitlerine, tarihsel gerçekliğe ve doğa bilimlerine dayanarak, evanjelik doktrine ve misyonerlik hareketine yöneltilen bu meydan okuyuşlar, Anglikan Kilisesi ve CMS'in o zamana dek edindiği konumu ve şöhreti açısından en ciddi tehlikeyi oluşturmuştur (CMS Arşivi, *Proceedings*, 1865-1866, s. 25-26; *Proceedings*, 1874-1875, s. 6-7).⁸ Bu akıma karşı CMS, gerek süreli yayınlarında gerekse Law Church (Alçak Kilise) mensubu ilahiyatçıların geliştirdikleri kontr-argümanlarla mücadele etmiştir.

CMS'in bu dönem içerisinde verdiği bir diğer mücadele ritüelistlerle arasında gerçekleşmiştir. Her ne kadar ritüelizmin geçmişi, ancak 1859'a

8 "Hindular'ı Vedalarındaki Tanrı'nın İncil'de bahsedilenden daha önemsiz olduğunu ikna etmeye çalışmak yahut diğerlerini aynı yöne icbar etmek yani misyonerlik, insanlığın şimdiye karar yaptığı en anlamsız, boş ve getirisi olmayan bir uğraştır."

dayanmaktaysa da, İngiltere'deki yankısı hızlı ve güçlü olmuştur. Bilhassa High Church (Yüksek Kilise) mensubu teologların, dini ayin ve ritüellere aşırı önem vermeleriyle beslenen bu anlayışta, törenlerle ilgili en ufak detayların bile gündemi meşgul eden bir tartışma konusu haline gelmesine, evanjelikler şiddetle karşı çıkmışlardır (Davies, 1962, s. 116-129). Kilise, ritüelizmin yayılmasına karşı 1865'te bir komisyon oluşturmuş ve hareketin liderlerine bir dava açmıştır. Davayı kaybetmelerine ve tazminat ödemeye mahkum edilmelerine rağmen ritüelistler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Meselenin büyümesi üzerine, 1867'te bir kraliyet komisyonu teşkil edilmiştir. Ancak CMS, bu komisyona hiçbir evanjelik teologun dahil edilmemesinden dolayı tepkilidir. Yapılan baskılar neticesinde, cemiyetin kurucu başkanlarından Henry Venn komisyona dahil edilmiştir. Ne var ki, komisyon da iki taraf arasında bir uzlaşma sağlayamamıştır. Ardından, Başpiskopos Tait 1874'te halkın ibadetlerini düzenleme yasası çıkartmak suretiyle meseleyi çözmeye teşebbüs etmiş, ancak sükûnet sağlanamamıştır. Bu sırada aleyhlerinde açılan dava neticesinde, bazı ritüelistlerin hapis cezasına mahkum edilmeleri, kamuoyunda mağdur görülen bu gruba karşı bir sempati uyandırmıştır (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Ocak 1867, s. 19). Halktan aldıkları destek neticesinde ritüelistler yeni bir hamleyle CMS'in, her sene tüm Protestanlar'ın katılımına açık olmak üzere düzenlediği konferanslara ve *Intelligencer* adlı yayınına hücum etmeye başlamışlardır. Bu mücadelelerin CMS üzerindeki etkisi, cemiyetin misyonerlik eğitimini "kutsal kitaplar" ve "inanç" temelleri üzerinde yeniden yapılandırma kararını vermesi olmuştur (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Haziran 1877, s. 338-339).

Evanjelizm ve Pan-Anglikan Hareketi

Bu dönemde CMS'i etkileyen bir diğer olay, Pan-Anglikan hareketi veya Lambeth Konferansı idi. Pan-Anglikanizmin fikir önderleri, Kilise'nin Güney Afrika'daki temsilcisi Piskopos Gray ile Ontario (Kanada)'daki Piskoposu Lewis'di. Amaçları, tüm yerel ruhani meclisler üzerinde bir üst sinod yapılması meydana getirmektir. Bu yolla, rasyonalizm akımına ve İncil tenkitlerine karşı kilise otoriteleri tarafından sağlam teolojik argümanların geliştirilmesi planlanmıştı (Stephenson, 1967, s. 85-86). Başpiskopos Longley, bu teşebbüse uzak duran evanjelikleri biraraya getirmek için büyük çaba göstermiştir. Evanjeliklerin bu tavrı, itikadi meselelerin tartışmakla çözümlenemeyeceği ve İncil'e, Protestan reformuna ve inanç maddelerine iman etmenin esas olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır (Stephenson, 1967, s.

14). Bu doğrultuda başlangıçta, evanjelik piskoposların büyük bir kısmı konferansa katılmayı reddetmişlerdir (Stephenson, 1967, s. 254). Ancak 1878'de toplanan ikinci Lambeth Konferansı'nda durum değişmiş ve CMS mensubu evanjelikler, Sri Lanka'daki Protestanlar'a karşı düzenlenen eylemlerin gündemi meşgul ettiği bu organizasyona damgasını vurmuşlardır. Ne var ki, sinod ve benzeri herhangi bir üst-otorite biriminin kurulması mümkün olmamıştır (Stock, 1899, C. III, s. 211).

Cemiyet Mensubu Olmak

Misyonerlik cemiyetlerine üyelikler, günümüzdekine benzer bir şekilde bağış miktarıyla doğru orantılı olarak gerçekleşmiştir. CMS üyelikleri, yıllık ve ömür boyu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Üyelik ücretleri, ruhban sınıfindan olanlar ile laik kesim için farklı olup; ikisi arasındaki fark, yaklaşık %50 oranında değişmektedir. Sözelimi, laikler için yıllık bağış tutarı en az £1.1shilling olmakta iken din adamları için bu miktar yarıya düşmektedir. Öte yandan, ömür boyu üyelikler için bu miktarın yaklaşık on katı tutarında bir bağış istenmektedir (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, III, V, VI).⁹ 1884'te üyelik koşulları genişletilmiş ve cemiyet yararına propaganda çalışmalarında gönüllü olanlar ile yüklü aynı yardımlarda bulunanlar da CMS'e kaydedilmeye başlanmıştır (CMS Arşivi, 30 Ocak 1884, G/AZ1/4-199). Ayrıca bağış miktarlarına göre, kimi şahısların özel ünvanlarla taltif edildiklerini de hatırlatmak gerekir. Nitekim CMS, en yüksek bağışta bulunanları, o sene boyunca cemiyetin yöneticisi yapmıştır. Şayet çok büyük meblağlar söz konusuysa, o takdirde yaşam boyu başkanlık ünvanı verilmiştir. Ayrıca fahri başkanlık ünvanı da dağıtılmıştır. Ne var ki, bu başkanlıkların onursal değer haricinde bir mana ifade etmediği ve cemiyetin iplerinin gerçekten ellerine teslim edilmediği anlaşılmaktadır (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, III, VI; 1885-1887, G/C1/47, s. 590).

Cemiyet Üyeliğinin Yapısı

Her ne kadar tüm cemiyetlerde "üye" tabiri geçerli olmuşsa da, bu kavram hepsi için farklı bir anlam taşımıştır. Bireyler, CMS'e kaydolarak yalnızca yapılan işe verdikleri desteği göstermekle kalmamış, aynı zamanda cemiyetin idari yapısının şekillenmesine de müdahil olabilmişlerdir. Nitekim her üyenin, yönetim mekanizmasıyla ilgili herhangi bir değişiklikte oy hakkı

9 Bu meblağ aristokrat sınıfı için £50'u aşabilmekteydi.

bulunmaktadır. Halbuki diğer bazı cemiyetlerde bu hak üyeler için geçerli değildir (Nemer, 1981, s. 33).

CMS’de din adamı olmayanlar, yani laikler genellikle idare merkezinde görevlendirilmişlerdir. Cemiyetin başkanı aristokrasi yahut burjuva sınıfından olabilmıştır (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, II). Başkanlar, hem yıllık toplantıların düzenlenmesinden hem de muhtelif komitelerin organizasyonlarından sorumluydular ki, bu noktada CMS’in şahıslardan ziyade komisyonlar aracılığıyla idare edilen bir örgüt olduğunu unutmamak gereklidir. Ayrıca başkanlar, cemiyetin hükümet ve Canterbury Başpiskoposu nezdindeki temsilcileridirler. Cemiyetin mali işler sorumlusunun yani ikinci başkanının laik kesimden olmasına da özen gösterilmiştir (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, II). Genel Kurulun yaklaşık yarısı yani yirmi dört üyesi yine laik sınıfa mensup olup, cemiyetin idaresinde söz sahibi olmuşlardır (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XI).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, cemiyetin biri ruhban diğeri laik iki eş başkanının bulunduğu anlaşılmaktadır. Laikler arasında, en uzun süreyle görev yapmış ve en etkili olanlarından Edward Hutchinson (1867-1881) ilk sıradada sayılmalıdır. Ne var ki, Hutchinson laik başkanların, cemiyette ruhban olanlarla eşit ağırlığa sahip olmadığından şikayet etmiş; finansal, hukuki ve ticari meselelere yoğun bir mesai sarfetmesine rağmen cemiyetin tam anlamıyla ilgisini çekemediğinden yakınmıştır (Stock, 1899, C. III, s. 39-40). 1875’te, bir başka laik Eugene Stock, CMS’in yayın işlerinden sorumlu başkanı olmuştur. Stock, Hutchinson’ın aksine cemiyetin tüm komiteleri ile alt komisyonların toplantılarına davet edildiğinden ve her zaman yeterli desteği gördüğünden bahsetmiştir (CMS Arşivi, 2 Temmuz 1879, G/C1/42, s. 319). CMS’in, İngiltere’nin muhtelif bölgelerinde işbirliği yaptığı derneklerin başkanları ve bölge sorumluları da genellikle laik kesimden seçilmiştir. Laik üyelerin, cemiyet tüzüğünde değişiklik yapılmasıyla ilgili öneri getirme hakkı da bulunmaktadır. Bu teklifler, genellikle yıllık toplantılardaki oylamalar esnasında yahut cemiyetin olağanüstü toplantılarında dile getirilmiştir (CMS Arşivi, *Law and Regulations*, VIII, IX). Diğer taraftan bu durum cemiyet üyelerinin çoğunluğunu din adamlarının teşkil ettiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Cemiyetin Teşkilat Yapısı

CMS’in şahıslardan ziyade komite ve komisyonlar aracılığıyla idare edilen bir teşkilat yapısına sahip olması itibarıyla, kararların tek merkezden

verildiği Katolik cemiyetlere nazaran demokratik nitelikte olduğu söylenebilir. Komisyonlardan oluşan yönetim hiyerarşisinin tepesinde Genel Kurul adı verilen bir birim bulunmaktadır. Bununla birlikte şahıslar da cemiyet içerisinde önemli olup; özellikle başkanlar ağırlığını hissettirebilmek için tüm zihinsel, entelektüel, fiziksel, sosyal ve maddi güçlerini seferber etmişlerdir. Ancak cemiyetle ilgili kararlar komisyonlardan geçmek suretiyle uygulamaya konulmuştur.

Genel Kurul

Cemiyete mensup tüm din adamları ile genel sekreter Genel Kurul'un doğal üyeleridirler. Ayrıca atama yoluyla belirlenen yirmi dört laik üyenin yanı sıra; ikinci sekreterler, komisyon başkanları, başkan yardımcıları, mali işler sorumlusu ile kayıtların, zabıtların, tutanakların kaleme alınması, mektup ve raporların yazılması vb. ofis işlerinden sorumlu görevliler de Genel Kurul'un üyeleri arasındadırlar (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XI, XIX, XX). Teoride bu kurul cemiyetin beyni olarak kabul edilmiştir. Genel Kurul; yönetim ve idari işlerden, gelir kaynaklarından, yazışmalardan ve hesaplardan sorumlu dört alt komisyonu tespit eder; onların faaliyetlerini denetler, zabıtlarını kontrol ederdi. Bu komisyonların raporlarını inceleyerek, yeni misyon bölgelerinin açılıp açılmamasına karar verir, faaliyet alanlarının kapsam ve boyutunu belirler, yani cemiyetin sorunsuz ve işbirliği içerisinde yönetilmesini sağlamaya çalışırdı. Ayrıca gerekli hallerde cemiyetin işleriyle alakalı ofis görevlileri ve asistanlar atayabilirdi (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XII, XVII, XXII). Genel Kurul yine teorik anlamda, cemiyetin personel işlerinden de sorumluydu. Yazışma ve haberleşme işlerinden mesul alt komisyonun, cemiyete üye olarak belirlediği adayların kabul veya reddine karar verirdi. Misyoner adayı hakkında eğitim sürecinde, en az iki kurul üyesinin ilkesel yahut davranışsal sebeplerle olumsuz karar vermesi durumunda, özel bir toplantı düzenlenir ve gizli bir oylama gerçekleştirilirdi. Yine Genel Kurul, sahada görevlendirilecek misyonerleri yahut İngiltere'ye geri dönmesi gerekenleri tespit eder, gerekli hallerde misyonerlerin ailelerini de himaye ederdi (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XXV, XXVII, XXVIII, XXX). Ruhban hiyerarşisinde yahut doktrinsel meselelerde cemiyet ile imparatorluğun koloni piskoposu arasında ihtilafların çözümlenmesi için İngiliz Anglikan Kilisesi'nin başpiskopos ve piskoposlarına yazılı müracaatta bulunurdu (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XXXII, XXXIII). Tüm bu sorumluluklar çerçevesinde Genel

Kurul fiiliyatta, alt komisyon ve genel sekreterlerin verdikleri kararları çoğu kez onaylamak üzere ayda bir toplanan bir mekanizma haline dönüşmüştü.

Bununla beraber, XIX. yüzyılda cemiyetin tüm işleri – mali meseleler, misyonerlerin eğitimi, yönetim ve idari mekanizma, yerel kiliselerin kurum-sallaşması, dış misyonlar, Parlamento’da kiliseyle ilgili çıkan yasalar, sahalar-da karşılaşılan sorunlar, Afrika’daki köle ticareti, piskoposluklar vb. – Genel Kurul’da tartışılmış ve karara bağlanmıştı. Bu iş yükü karşısında, Rochester Piskoposu Genel Kurul’u “romantik” sıfatıyla nitelerken (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Haziran 1879, s. 324-327), Canon Hoare “çok sayıda seküler zeka ve tecrübenin toplandığı bir think-tank merkezi” ifadesiyle tanımlamıştır (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Haziran 1887, s. 351-353). Cemiyetin uzun yıllar genel sekreterliğini yapmış Henry Venn ise, Genel Kurul’un faaliyetlerine gereken ilgiyi göstermeyip, toplantılara katılmak istemeyen üyeleri şu sözlerle uarmıştır: “*Komite’nin gündemindeki meseleler aslında Hristiyanlık’ın yayılmasıyla doğrudan alakalı olup, hiçbir Hristiyan’ın kayıtsız kalamayacağı kadar mühimdir. Nasıl önemli olmasınlar ki? Yerel bir kilisenin kurulması mı yoksa ruhban hiyerarşisinin tesisi mi önemsiz? Yahut misyonerimiz ile mahalli bir din adamı arasındaki ilişkilerin hangi temellere dayanması gerektiği konusu mu anlamsız? Veya bütçeyi optimum düzeyde kullanıp en fazla dış misyon açabilmek ve bunları muhafaza etmenin kurallarını gözden geçirmek, güncellemek mi konuşulmaya değmez? İnsanları inanca döndürmek gayreti mi can sıkıcı? Ya da siyasi ve politik çıkarlar ile din alanında yaptığımız teşebbüsler arasında bir entegrasyon, uyum sağlama çabası mı konuşulmaya değmez? Eğitimin Hristiyanlık propagandasındaki yerini belirlemeye çalışmak mı yahut eğitim programlarını zamanın gerekliliklerine göre yeniden şekillendirmek isteği mi anlamsız? Bu listeyi daha uzatmak mümkün. Ancak zannederim, bu maddeler komitede ne kadar ağır meselelerle uğraştığımızı göstermeye yetecektir. Şüphesiz bunun için komite toplantılarına sadakatle, derin bir inançla ve kilise tarihi üzerinde uzmanlık bilgisiyle katılmak esastır...*” (CMS Arşivi, 26 Haziran 1874, G/AC1/16, s. 453-455). Venn’in bu yanıtı, aslında toplantılara katılmak istemediğini belirten bir arkadaşına yönelik olmakla birlikte, komitedeki çalışmaların mahiyetini göstermesi açısından da anlamlıdır.

Komisyonlar İşbaşında....

CMS’in bir nev’i yasama meclisi olması açısından şüphesiz önemli bir ağırlığı bulunan Genel Kurul’un yanı sıra, gerçek iş yükü komisyonların üye-

rindeydi. XIX. yüzyıl boyunca üç komisyonun; “Yönetim ve İdari İşler”, “Kaynaklar” ve “Muhasebe”nin, yapısı ve görev tanımlarında herhangi bir değişiklik gerçekleştirilmemiştir. Bunlar arasındaki Yönetim ve İdari İşler komisyonu, yönetim işlerinden ve cemiyete sağlanan desteğin devamından sorumluydu. Ayrıca komisyon başkanları, fahri başkanlar ve “yıldönümü vazizleri” bu birim tarafından belirlenmişti (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XIII; 9 Aralık 1889, G/C1/46, s. 288-290). Kaynaklardan sorumlu komisyon, cemiyet bütçesini dengede tutmaktan, yapılan bağışların yasalar çerçevesinde cemiyetin kasasına girmesini ve bunların devamlılığını sağlamaktan, cemiyete verilen maddi desteklerin artması için Britanya İmparatorluğu'nun muhtelif bölgelerinde istihdam edilecek görevlileri tespit etmekten mesuldü (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XIV). Muhasebe Komisyonu ise, cemiyete yapılan maddi yardımların makbuzlarını hazırlamakta, defterlerini tutmakta ve her misyon ve misyoner için ayrılmış tahsisatı usulünce teslim etmekteydi (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XVI).

Cemiyetin gelen-giden evrakını tutmakla vazifeli komisyon ise, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapısal bir değişim geçirmişti. Başlangıçtaki görev tanımı, nitelikli misyonerler bulmak ve onları Genel Kurul'a aday olarak sunmaktı. Bu konuda, adaylarla mülakatlar gerçekleştiren, onların kimlik bilgilerini, özgeçmişlerini vb. kayıt altında tutan alt-komisyonla işbirliği içerisinde çalışmaktaydı. Komisyon ayrıca misyoner adaylarının eğitiminde de denetleyici bir rol oynamıştı. Bu hususla ilgili olarak, Islington Misyoner Yetiştirme Merkezi'nin Karşılama Komitesi'nden destek almaktaydı. Ayrıca sahadaki misyonerlerle yazışmaları da bu komisyon yürütmüştü (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XV, XXV, XXVI). Ancak XIX. yüzyılın sonuna doğru komisyonun yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç belirmişti.

Cemiyetin tüm gelen-giden evrakından sorumlu bu komisyona 1880'lere dek, sahadaki yüzlerce misyonerin binlerce mektubu, raporu, çizimi vs. gönderilmiş; komisyon üyeleri misyonlardaki yapı ve inşaat işleriyle ilgili meselelerde müracaat makamı olarak kabul edilmiş, her misyonerin dönüş yolculukları, faturaların ödenmesi, vaaz kitapçıklarının basılıp dağıtılması vb. konularla teker teker ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, misyon ve misyoner sayısının hızla artması, komisyondaki iş yükünü taşınmaz boyutlara çıkarmıştı. Bu problemleri çözmeye yönelik yeni yöntemler geliştirmek amacıyla, 13 Eylül 1880 tarihinde bir alt-komisyon teşkil edilmişti. Konuyla ilgili Genel Kurul'a sunulan öneride yer alan maddeler

şunlardı: (i) Görev tanımı spesifik olarak yapılmış üç alt-komisyon ivedilikle oluşturulmalı, (ii) Her alt komisyon mümkünse eşit ağırlıkta din adamları ve laik on kişiden müteşekkil olmalı, (iii) Bu alt-komisyonlar yalnızca Muhaberât Komisyonu'nun işlerine yardım etmeli, (iv) Her grup için bir başkan görevlendirilmeli, (v) Alt-komisyonlardan ilki Çin, Japonya, Kuzeybatı Amerika, Sri Lanka misyonlarından; ikincisi Hindistan ve İran; üçüncüsü ise Afrika, Filistin ve Yeni Zelanda'daki misyonlardan sorumlu olmalıydı (CMS Arşivi, 9 Aralık 1889, G/C1/46, s. 288-290). Bu öneri, Genel Kurul'da kabul edilmiş ve birtakım değişikliklerle alt-komisyonlar teşkil edilmişti.

Muhaberât Komisyonu altmış üyeye sınırlandırılmışken, alt-komisyonların on beş kişiden oluşmasına karar verilmişti. Muhaberât Komisyonu ile alt-komisyonlar on beş günde bir toplanacaklardı. Ancak gerekli durumlarda alt-komisyonlar daha sık biraraya gelebileceklerdi. Ayrıca alt-komisyonlar hangi konuların görüşmeye değer, hangilerinin olmadığı konusunda karar verme yetkisiyle teçhiz kılınmışlardı. Alt-komisyonlar çözümledikleri meseleleri, netice bekleyen konuları ve tavsiye niteliğindeki kararları Muhaberât Komisyonu'na sunacaklardı. Ayrıca ufak çaplı talepler için özel bir tahsisat heyeti de teşkil edilmişti (CMS Arşivi, 5 Şubat 1890, G/AZ1/4, s. 123; 11 Ocak 1890, G/C1/47, s. 279-281; Warren, 1950). Genel sekreterler bu yeni yapılanmada, misyonerlerin Danışma Kurulu'yla haberleşmelerinin gizliliğini saklamak noktasında sıkıntı çektiklerini dile getirmişlerdi. Zira bu sistemde, misyonerlere ait yazılar kendilerine ulaşmadan evvel alt-komisyonlardaki onlarca kişi tarafından görülebilmekteydi (CMS Arşivi, 21 Temmuz 1890, G/C1/49, s. 674; 19 Ekim 1890, G/C1/50, s. 2, 45-46).

Genel Sekreterler

Cemiyetin idaresinden en üst düzeyde sorumlu olan genel sekreterler, Genel Kurul'un tabii üyesiydiler. CMS tüzüğünde sekreterlik makamından bahsedilmesine rağmen, görev tanımları net olarak yapılmamıştır. Pratikte, Genel Kurul'la, heyetler ve alt-komisyonlar ile dış dünya arasında köprü vazifesi gördükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca komisyonların ihtiyaç duydukları tüm materyalleri de temin etmekle vazifelilerdi. Henry Venn, cemiyet sekreterliğinin bir nevi bilimsel danışma kurulu anlamına geldiğini ifade etmiş ve genel sekreterlerin, cemiyetin kurallarını koyan, revize eden, uygulayan, acil durumlarda inisiyatif alan, hükümet ile açık ya da gizli görüşmeler gerçekleşt-

tiren bir komuta merkezi olduklarına dikkat çekmiştir (Stock, 1899, C. II, s. 649).

XIX. yüzyıl boyunca, başkanlar yahut genel sekreterler ile komisyonlar arasında kayda değer ihtilaflar yaşanmamıştır. Muhaberât Heyeti'nin 1860'lardaki yeniden yapılandırma sürecinde, sekreterlerin de yetkileri artırılmıştır (CMS Arşivi, 9 Aralık 1889, G/C1/46, s. 288-290; Stock, C. III, s. 260-261) Ne var ki, genel sekreterlerin kendi aralarında birtakım sorunların yaşandığı bilinmektedir. Bu nedenle, 1865'de Papaz John Mee genel sekreter seçildiğinde, aralarından bir kişinin primus inter pares olarak belirlenmesini teklif etmiştir. Genel Kurul'da yapılan görüşmeler neticesinde öneri; özde eşit ancak kıdem açısından bir adım önde tek bir genel sekreterin tayini şeklinde kabul edilmiştir. Bu ünvanla cemiyet başkanlığını 1862'den 1875'e kadar yapan ilk kişi Henry Venn'dir (CMS Arşivi, 8-13 Ekim 1879, G/C1/38, s. 469-475; Stock, C. II, s. 373).

1870'lerin başlarından itibaren iki özel başkanlık ofisi teşkil edilmiştir. Bunlardan ilki, cemiyetin genel merkezindeki işlerin koordinasyonundan, meselelerin çözülmesi için heyetleri belirlemekten ve Genel Kurul'u bilgilendirmekten sorumluydu. Diğeri ise, cemiyetin yayın işlerinin başına getirilmişti.¹⁰

Cemiyetin Taşra Teşkilatı

CMS'in Genel Kurulu ile vilayetlerdeki temsilcilikleri arasındaki irtibat, şube başkanlarının kontrolünde gerçekleştirilmişti. Cemiyetin şube başkanlarının görev tanımı merkezdekilerle aynı olup; misyon ve misyonerlerin çıkarlarını korumak, CMS'in taşradaki etkisini yaymak, toplantılar düzenlemek, üye sayısını artırmak, misyonlardaki motivasyonun yüksek kalması için gerekli tedbirleri almak ve diğer şubelerle işbirliği içerisinde hareket etmek olarak belirlenmişti (CMS Arşivi, 25 Ağustos 1883, G/AZ1/2, s. 289; 6 Ekim 1883, G/C1/43, s. 313). Şubelerin onursal başkanları da, cemiyetin taşradaki temsilcileri arasında ön sırada gelmekteydi. Şube başkanlarının asistanlığını yapmak üzere belirlenen bu statü, 1861'den itibaren geçerli olmuştu. 1880'lerde ise, cemiyet tüm İngiltere'yi tam anlamıyla kontrol altına alabilmek için taşra teşkilatında yeniden yapılandırmaya gitmiş; şube başkanlarının periyodik aralıklarla toplantılar düzenlemesi, tüm birimlerin birbirine destek vermesi ve merkeze rapor göndermeleri talimatını yenilemişti (CMS Arşivi, 25 Ağustos 1883, G/AZ1/2, s. 289; 11 Ekim 1887, G/C1/45, s. 601-603).

10 * Eugene Stock bunlar arasında en tanınmışlarındandır.

Bu noktada, CMS'in tüm faaliyet ve çalışmalarında şeffaflık ilkesine özen gösterdiği belirtilmelidir. Şeffaflık; her toplantının, görüşmenin, organizasyonun ardından raporların düzenlenmesi ve tüm üyelere görüşlerini dile getirme fırsatının tanınması suretiyle sağlanmıştır.

Başkanlar ve Yönetim Kurulları

CMS kuruluşundan itibaren İngiliz Ulusal Kilisesi'ne bağlı ve resmi niteliği bulunmayan gönüllü bir cemiyetti. Tüm faaliyetlerini, Anglikan kilisesinin etkisindeki yönetim kurulları kararınca uygulamaya koymasına rağmen, kendisinin dini olmaktan ziyade seküler bir yapıya sahip olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca her ne kadar Anglikan Kilisesi'ne mensup olmak CMS'in üyesi olmak anlamına gelmemişse de, cemiyetin üyesi olmak Anglikan olmayı gerektirmişti (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, I, XI, XII, XX). CMS tüm kararlarında Canterbury Başpiskoposluğu'nun yahut diğerlerinin onayını alma ihtiyacı hissetmiştir. Doğrusu bu konuda da hayli başarılıdır. Nitekim, 1865'de tüm Canterbury başpiskoposlarının onayını kazanmış ve onları cemiyete üye yapabilmıştır. Yalnızca başpiskoposun değil, piskoposların da cemiyete üye olmaları amacıyla özel davetiyelerin gönderilerek eş-başkanlık makamlarının sunulduğu bilinmektedir (Stock, 1899, C. II, s. 380). CMS'teki başkan yardımcılarının %66'sı -1873 senesine kadar- piskopostur. 1885'ten itibaren ise cemiyet, piskoposları davet etmek yerine göreve seçtikleri andan itibaren onların, CMS'in tabii üyesi olma ayrıcalığını kazandıkları yönünde bir bilgilendirme notu göndermekle yetinmiştir (CMS Arşivi, 19 Ocak 1894, G/C1/50, s. 347-348). Kısacası XIX. yüzyıl boyunca, Anglikan ruhban hiyerarşisinin, CMS'in en hararetli destekleyicileri olduğu söylenebilir. Bunlar arasında, yalnızca Canterbury Başpiskoposu ile York ve Londra piskoposlarının cemiyetin dış misyonlarda görevlendirdiği din adamlarını atama ve kıdem verme yetkisi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle cemiyet İngiltere dışında görev yapmasını istediği misyonerleri, ancak bu piskoposlukların onayıyla misyonda çalıştırabilmektedir (CMS Arşivi, 30 Eylül 1892, G/AC1/16, s. 299-300).

Yine de piskoposların, CMS'in laik yapısını ve üyelerini gözardı ederek cemiyeti kilisenin bir organı misali kullanmaya çalışması birtakım sorunlara yol açmıştı. Bu nedenle CMS başkanları sık sık kendilerinin, Anglikan Kilisesi'ne bağlı misyonerlik amacıyla tesis edilmiş laik ve gönüllülük esasına dayalı bir cemiyet olduğunu hatırlatmak zorunda kalmıştı (Stock, 1899, C. I, s. 385). Henry Venn'e göre; CMS bir tür, piskoposluğa ruhban hiyerarşisi için

adaylar hazırlayan ve fakat onların yaşam şekillerini tayin eden, geçimlerini sağlayan laik bir işveren gibiydi. Para kaynağı kendisi olduğu için, hakimiyetin/otoritenin kiliseye dahi teslimine sıcak bakmıyordu. Aslında cemiyet, misyonerlik faaliyetlerini de seküler bir iş alanı olarak kabul etmişti. Destek ve bağışların toplanması ve gereken yerlere dağıtılması, kasanın mütemadiyen dengede tutulma çabası, profesyonellik isteyen dünyevi meselelerdi. Venn'e göre, misyoner adaylarının seçilmesi ve eğitilmesi gibi faaliyetler, seküler alanın ihlali olarak yorumlanmamalıydı. Piskoposluğa takdim edilmeden evvel misyonerleri sınava tabi tutan din işlerinden sorumlu bir alt-komisyona varlığı, cemiyeti dini bir karaktere büründürmemekteydi (Stock, 1899, C. II, s. 354-355).

CMS'in Diğer Cemiyetlerle İlişkileri

Her ne kadar bir Anglikan cemiyeti olsa da CMS, diğer Protestan misyonerlik örgütleriyle temastan hiçbir zaman vazgeçmemiştir (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, XXXI). Bilhassa dış misyonları ilgilendiren meselelerde işbirliğine gitmek bir teamül haline gelmiştir. Sözgelimi 1865'te CMS tarafından görevlendirilmiş özel bir heyet, LMS misyoneri ile birlikte Fransızlar'ın Büyük Okyanus'taki bazı adalarda uyguladığı baskı ve mezalimi eleştirmek üzere Dışişleri Bakanlığı'ndaki görüşmelere katılmıştı. Ve yüzyıl boyunca; *Christian Vernacular Education Society, the Indian Female Instruction Society, the Strangers' Home for Asiatics* vs. çok sayıda örgüt ve cemiyetle işbirliği içerisinde hareket etmiş, onlara maddi yardım ve personel desteğinde bulunmuştur (Stock, 1899, C. II, s. 382-383). CMS 1871'deki senelik toplantısında, diğer cemiyetlere yaklaşımını şüpheye yer bırakmayacak netlikte açıklamıştır. Buna göre, CMS'in hiçbir Protestan misyonerlik cemiyetinin varlık sebebini, yapısını, işleyişini eleştirmek gibi bir niyeti yoktur. Aksine kafirlere, inançsızlara, mağdur ve mazlum milletlere yönelik Hz. İsa'nın havariliğini yapmak, onları inanca döndürmek çabası itibarıyla her birinin meşruiyetini tanımaktadır. Neticede amaç tektir ve kutsaldır. Bu doğrultuda, hiçbir Protestan kilisesinin misyonerlik faaliyetlerini engellemek gibi bir niyeti bulunmamalıdır. Cemiyetin böyle bir rekabete girerek, yeni Hristiyan olmuş kimselere dindeki fraksiyonları ve pazar kavgasını aşikâr etmeyi de doğru bulmadığı anlaşılmaktadır (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Haziran 1871, s. 164-165).

CMS'in ayrıca Basel'deki Misyoner Yetiştirme Merkezi ve Berlin'deki Jänicke's Präparandi Institute ile kuruluşundan 1816'ya dek son derece yo-

ğün bir münasebeti bulunmaktadır. Bu enstitüler, CMS’i hem maddiyat hem personel açısından desteklemiştir. Ancak Fransız İhtilal Savaşları’nı müteakip CMS, kendi misyoner kolejini açma ihtiyacı duymuştur. Böylece LMS’le işbirliği içerisinde £300’lük bir yatırımla iki misyoner koleji açılmıştır (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Nisan 1866, s. 102-110).¹¹ Her ne kadar CMS’in Basel Cemiyeti’nin yardımlarına ihtiyacı kalmamışsa da, Protestan cemiyetleri arasında birinden diğerine geçen çok sayıda misyonerin olduğu da bilinmektedir. Öyle ki, 1866’da Genel Kurul’da bu konuyla ilgili olarak; “*evanjelizmin hakikatinin tekliği, farklı yapıda kilise örgütlerine sahip olmalarına rağmen misyonerlik cemiyetleri arasında geçişkenliği sağlamaktadır. Zira hepimizin amacı tektir: Tanrı’nın Krallığı’nu kurmak! Alman kardeşlerimiz, yaptıkları fedakârlıklarla bu yolda şimdiye kadar bize unutulmayacak destekler vererek, kendilerinin ne kadar güvenilir dindar olduklarını da kanıtlamışlardır.*” şeklinde bir açıklama yapılmıştır (Stock, 1899, C. II, s. 336, 393-394).

CMS zaman zaman diğer Protestan cemiyetleriyle koordineli çalışmış ve Anglikan hiyerarşisine sıkı sıkıya bağlı kalmış ise de, tüm misyonerlik cemiyetlerinin tek merkezden kontrol edilebilmesi amacıyla kurulmuş olan Misyon Merkezi karşısında bağımsızlığını korumak istemiştir (Stock, 1899, C. II, s. 366-367). CMS’in bu bağımsız tavrı, kendisiyle ilgili olmayan hiçbir toplantı yahut konferansa katılmamak şeklinde tezahür etmiştir. Ancak cemiyetin bu tutumu Salisbury Piskoposluğu tarafından tenkit edilmiştir. 30 Temmuz 1874’deki misyon bayramının organizatörlüğünü üstlenmiş olan Piskoposluk, söz konusu organizasyonun kilisenin ortak çıkarlarını gözetmek amacıyla tüm özel kurum ve kuruluşlardan bağımsız olarak düzenleneceğini ve bu nedenle CMS’in de diğerleri gibi katılmasının zorunlu olduğunu açıklamıştır. Bu çağrıya rağmen CMS Genel Kurulu, üyelerinin bireysel olarak katılmakta özgür olduklarını, ancak kendilerinin resmi bir temsilciler heyeti göndermeyeceğini duyurmuştur. Benzer tavırlar 1875’te Londra’daki, 1877’de Oxford’daki İngiliz Anglikan Kilisesi misyonlarıyla ilgili toplantılarda da gösterilmiştir. Yine 1878’de, muhtelif kilise ve mezheplere bağlı misyonerlik cemiyetlerinin iştirakiyle Mildmay’de gerçekleştirilen toplantıya da, CMS resmi olarak temsilci göndermemiştir (Stock, 1899, C. III, s. 13-15). CMS’in işbirliğinden yana ancak organik bir bağ kurmaktan uzak duran politikasının, cemiyetin İngiliz teşkilatları arasında en geniş bütçeye sahip olmasının kazandırdığı güçle ilgisi bulunmalıdır. Ayrıca söz konusu maddi imkânlardan diğerlerinin istifadesine

11 Bu meblağın £200’ü CMS’e, £100’ü LMS’e aitti. Ayrıca kolejlerin ikisi de yedi öğrenciyle eğitime başlamıştı.

yol açabilecek yakın münasebetlere girmek istememesi de varsayımlar arasına eklenebilir.

CMS ve Yayınları

Şüphesiz tüm misyonerlik cemiyetleri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağlı buldukları kiliseleri; misyonerlik faaliyetlerinin önemi, misyonerlik ruhunun yeniden canlandırılması konusunda uyarmak, motive etmek için büyük bir çaba içerisine girmişlerdi. Aslında bu, misyonerlik faaliyetleri için ayrılan bütçenin artırılma çabasından başka bir şey değildi. Kilise, en önemli vazifesi olan misyonerlik için ne kadar tahsisat açarsa netice o kadar müspet olacaktı. Bu nedenle, misyonerlik cemiyetlerinin yayınları yalnızca mağdur ve mazlum milletlerin çaresizliklerini yansıtan fotoğrafları içeren veya cahil, karanlık ve günahkâr hayatların adet ve alışkanlıklarından bahsedilen yahut Hristiyan kahramanların bu insanları inanca kazandırmak için yaptığı fedakârlıkları aktaran bir enformasyon kaynağı olmaktan çıkmakta ve kainattaki manevi yoksunluk düzeyini tasvir etmenin en etkili yolu olarak da önem kazanmaktaydı (CMS Arşivi, 14 Şubat 1894, G/AZ1/5, s. 6-9). CMS yayınlar vasıtasıyla kilisede, misyonerlik bilincini diri tutacak müthiş bir güç elde edebileceğini fark etmekte gecikmedi. Sözelimi 1865'de cemiyetin Islington'daki toplantısında en önemli gündem maddesi; Anglikan Kilisesi'nin misyonerlikle ilgili görevleri yerine getirip getirmediği hususuydu. Diğer taraftan Henry Venn, evanjelist akımın kilisede giderek tesirini artırdığı yıllarda misyonerlik ruhunun dejenere olmasındaki tezatlığa dikkat çekmekteydi. Artık kimsenin, sözelimi İngiltere'deki Katolikler'in eğitimiyle ilgilenmediğini, halbuki bu konunun kilisenin gündeminden hiçbir zaman düşmeyecek düzeyde önemli olduğunu ifade etmişti. Misyonerlik toplantılarının daha az ilgi çekmesinden, katılımcı sayısının giderek düşmesinden şikayet eden Venn; Hristiyanlık değerlerinde de gözle görülür bir kaybın yaşandığını ve kendisinden vazgeçip insanlık adına hizmet verme idealine sahip Hristiyanlar'ın artık kalmadığını dile getirmişti. Üstelik bu duyarsızlık yalnızca sıradan insanlar için geçerli olmayıp aristokrat sınıf için de sözkonusuydu (Stock, 1899, C. II, s. 337-353).

CMS, Anglikan Kilisesi'ni misyonerlik faaliyetlerine gereken önemi vermesi noktasında uyarırken, sahadaki misyonerlerini de çalışmalarıyla ilgili bilgi akışını ihmal etmemeleri ve bu bilgilerin kiliseye ait olduğunu unutmamaları yönünde ikaz ediyordu. Zira misyonerlerin yazışmalarındaki

aksaklıklar veya gecikmeler, onların sahada kolayca unutulmaları tehlikesine gebeydi.

Bilgi akışının en etkili yöntemi, şüphesiz misyonerler tarafından kaleme alınan evrakın yayınlanmasıydı. Bu noktada, pek çok yayın seçeneği bulunan CMS misyonerleri büyük bir avantaja sahipti. Misyonerlerin en fazla ilgi gösterdikleri CMS yayını, tüm raporları hatta verilen vaazları dahi yayınlayan *Proceedings of the Society* yani cemiyetin tutanaklarıydı. Ancak bu dergide yayın yapabilmek için abone olmak şartı getirilmişti. Genel Kurul, cemiyet üyelerinden abonelik ücretinin alınma gerekçesini; “dergiyi daha okunabilir niteliğe, resimli ve geniş kapsamlı hale getirmek” olarak açıklamıştı. Ayrıca bu yayın, dünyanın muhtelif bölgelerinde Hristiyanlık’ın yayılmasıyla ilgili güncel bilgileri edinmek için de faydalıydı (CMS Arşivi, 19 Şubat 1894, G/AZ1/1-140, s. 3). Misyonerler tarafından kaleme alınan raporların yalnızca okunmasını sağlamak için değil, aynı zamanda misyonerlik eğitiminde de bir ders materyali olarak kullanılması düşüncesiyle Genel Kurul, özellikle *Proceedings*’i olabildiğince çok sayıda basmaya özen göstermişti. Hatta bu amaçla hangi misyonlara hangi temsilcilerin gönderildiklerini ve verdikleri vaazların tam metnini içeren bir indeks de hazırlanmıştı (CMS Arşivi, 20-21 Şubat 1894, G/AZ1/4, s. 199).

Tutanakların yani *Proceedings*’in yanısıra *Church Missionary Record* ve *Church Missionary Intelligencer* da cemiyetin en önemli süreli yayınlarından- dı. 1830 yılından itibaren yayın hayatına başlayan *The Record*, misyonerlerin tuttıkları günlükleri ve mektupları edit edilmeden, orijinal halleriyle basmaya özen göstermiştir. Her ne kadar bu yayın, genel okuyucu kitlesi tarafından “sıkıcı ve donuk” bulunmuşsa da, sahadaki işlerin gerçek mahiyetini yansıtmaması açısından önemliydi. Ayrıca iş yükü fazlalığını, yapılan “fedakârlıklar”ın boyutunu tüm gerçekliğiyle ortaya koymak suretiyle Protestanlar’ın cemiyete desteklerini artırmalarını teşvik açısından da ayrı bir yeri bulunmaktaydı (CMS Arşivi, 31 Ocak-14 Şubat 1894, G/AZ1/1-140, s. 5).

Ayda ortalama 4600 adet basılan *The Record* dergisi, 1875’ten itibaren *Intelligencer* ile birarada çıkartılmış, dört yıl sonra ise bu iki yayın tümüyle birleşmiştir. Yine 1875’ten sonra aboneler için ücretsiz on altı sahifelik ayrı basımlar da yayınlanmıştır (CMS Arşivi, 20-21 Şubat 1894, G/AZ1/4, s. 199).

Yayın hayatına 1849’da başlayan *the Church Missionary Intelligencer*’ın hedef kitlesi Anglo-Sakson eğitilmiş sınıftıydı. Cemiyet bu derginin, tüm okul ve halk kütüphanelerinde bulunması gerektiği düşüncesindeydi. Bu

amaçla kabine üyeleriyle, parlamenterlerle, coğrafyacılarla ve din adamlarıyla görüşmüşlerdi (CMS Arşivi, 31 Ocak-14 Şubat 1894, G/AZ1/1-140, s. 9-12). *Intelligencer*'ın temel hedefi, misyon teorisi ve bilimi hakkındaki cehaleti gidermek ve misyonerlik faaliyetlerine ilgi ve sempatiyi artırmaktı. *Intelligencer*'ın editörü; “Niyetimiz bilgiyi olabildiğince dikkat çekici bir formatta sunmaya çalışmaktır. Ancak şekle odaklanıp içerikteki maneviyâtı gözden kaçırmamak gerekir. Dergideki yazıların popüler edebiyat türleriyle hiçbir ilgisi olmayıp, tüm sahifelerde hakikat uğrunda tükenmeyen bir sabırla hizmet edenlerin hikayeleri saklıdır.” sözleriyle yayını tanıtmıştır (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Ocak 1865, s. 1).

Intelligencer hem misyonlarda meydana gelen olayları aktarmış, hem de cemiyet tarafından sahada görevlendirilen misyonerlere verilen talimatları yayınlamıştır. Böylece, Londra'dakilerin misyon sahalarıyla ilgili imajını da yansıtmış olmaktadır (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Aralık 1874, s. 353). Ayrıca hedef kitlesinin eğitim düzeyine paralel olmak üzere rasyonalizm, ritüelizm, misyonerliğin yeni anlamları gibi gündemdeki entellektüel meselelere ve misyon teorisine dair makalelere de yer vermiştir. *Intelligencer* kısa zamanda, piskoposluk ile cemiyetin yayın kurulu arasında güç rekabetine yol açacak derecede önemli bir dergi haline gelmiştir. Bu mücadele bağlamında derginin editörü 1884'de; cemiyetin en önemli yayın organlarının *Intelligencer* (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Ağustos 1884, s. 509)¹² ile *The Record* olduğunu ve piskoposluğun yayının içeriğine müdahale hakkını hiçbir zaman kabul etmeyeceğini açıklamıştı. Piskoposların genel yayın kurallarını belirleme hakkıyla yetinmeleri gerektiğini de sözlerine eklemişti. Ne var ki, cemiyet diğer konularda olduğu gibi bu meselede de, kilise hiyerarşisini karşısına alacak bir tavır sergilemekten kaçınmış ve önemli görülen meselelerde içeriğin şekillenmesinde müdahaleyi kabul etmişti (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Ağustos 1884, s. 509). Esasen maddi ve manevi prestij kaynağını arkasına alması da beklenemezdi.

Ayrıca cemiyetin hem yetişkinler hem çocuklar için başka yayınları da bulunmaktaydı. Bunlar arasında, yayın hayatına 1838'de giren *Church Missionary Gleaner*, yine misyonerlerden gelen haberlere yer vermekteydi. Ancak *Gleaner*'ın *Record*'dan farkı, bu haberleri daha rahat okunabilir bir üslupta ve dikkat çekici resimlerle süsleyerek yayınlamasıydı. *Gleaner*'ın 1864 senesinde ayda 4000 adet satıldığı bilinmektedir. On yıl içerisinde abone sayısının

12 1880'lerde ayda ortalama 3770 adet basılmaktaydı.

azalması üzerine, derginin aynı adla fakat farklı formatta yeniden yapılandırılmasına karar verilmiş ve magazin haline getirilen yayın ciddi bir başarı kaydetmiştir. Öyle ki, 1882’de aylık satış rakamı 37.650’ye yükselmiştir (CMS Arşivi, 31 Ocak-14 Şubat 1894, G/AZ1/1-140, s. 18-19; 29 Şubat 1894, G/AZ1/4-199, s. 2-3). Yetişkin okuyucu kitlesine yönelik olmak üzere diğer bir CMS mecmuası *Quarterly Paper*’dır. 1816’da yalnızca dört sayfeden ibaret olmak üzere yayınlanmaya başlamıştır. Amacı; “ilgi çekici saha haberlerini ve fotoğraflarını yalın bir dille aktarmak suretiyle şuursal bir açılım sağlamak ve adeta zihinlerde flaşlar patlatmak”tı. Abonelik ücreti haftada 1 penny olan derginin hitap ettiği kitle diğerlerinden farklı olmak üzere yoksullardı (CMS Arşivi, 31 Ocak-14 Şubat 1894, G/AZ1/1-140, s. 6).

CMS, çocuklar için 1843’den itibaren *Church Missionary Juvenile Instructor*’ı yayınlamaya başlamıştı. Dergi, 1882’de ayda 32.750 adet basılarak oldukça yüksek bir tiraja sahipti. *Juvenile Instructor*, misyonlardaki çocukların hayatlarını ve fotoğraflarını yayınlamaktaydı. Yine çocuklar için; *Quarterly Juvenile Missionary Token* adlı bir dergi de 1857’den itibaren yayınlanmaya başlamıştı. Çok sayıda resmin ve altyazının yer aldığı yayın toplam sekiz sayfeden ibaretti (CMS Arşivi, 29 Şubat 1894, G/AZ1/4-199, s. 2).

Bu yayınların misyonerlik ruhunu canlandırmadaki etkisi konusunda net fikirler öne sürmek güçtür. 1870 yılında Genel Kurul’un bir toplantısında, yayınların pek yavan olduğundan şikayet edilmiş ve misyonlardaki ihtiyaçların duyurulmasında yetersiz kaldıkları belirtilmişti. Her ne kadar Genel Kurul’da, bu konunun takipçisi olunacağı ve yayın komisyonunun optimal düzeyde çalıştırılacağı vaadi verilmişse de (Stock, 1899, C. II, s. 385), bununla ilgili bir adım tespit edilememiştir. Bununla birlikte CMS, yayınlar için gerekli maddi desteği temin gayretlerini sürdürmüştür. Muhtemelen bu mesele de, sahadaki misyonerler ile merkezdekiler arasında bir türlü kapatılamayan görüş ayrılığından etkilenmiştir. Söz konusu ihtilafın en önemli delili misyonerler tarafından kaleme alınan raporlar olup, misyonlardaki gerçek ihtiyaçlar konusunda Londra’dakilerin asla hakikati kabul etmek istemediklerine dair şikayetler bu satırlarda sık sık dile getirilmiştir. Yayın politikası da bu bağlamda sahadakileri tam anlamıyla tatmin etmekten uzak kalmıştır.

CMS ve Halka Açık Toplantılar

Misyonerlik cemiyetlerinin PR çalışmalarından biri de halka açık toplantılar düzenlemektir. CMS tüzüğüne göre, her sene Londra’da Mayıs ayının ilk

Salı günü tüm üyelerin ve isteyenlerin katıldığı bir toplantının düzenlenmesi gerekmektedir. Bu toplantıda, o senenin tutanakları tedkik edilir, hesapları gözden geçirilir ve mali işler sorumlusu ile kurul üyeleri seçilirdi (CMS Arşivi, *Laws and Regulations*, VII). Toplantılarla ilgili detaylar, cemiyet yayınlarından *Church Missionary Intelligencer*'da yayınlanmıştır. XIX. yüzyıl boyunca, CMS'in yıllık toplantıları Exeter Hall binasında gerçekleştirilmiştir (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Haziran 1880, s. 329-330). Yine bu dönemde çalışmalar, Pazartesi öğleden sonra yapılan bir duayı müteakiben başlatılmış, Londra'daki St. Dunstan's-in-the-West kilisesindeki akşam vaazıyla sona erdirilmişti (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Haziran 1874, s. 160-161). Toplantı gününden önceki vaazlar, Fleet Caddesi'ndeki St. Bride's kilisesinde verilirdi. Toplantı günü ise Exeter Hall binasında evvela toplu bir kahvaltı yapılır, ardından açılış konuşmaları tamamlanırdı (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Ağustos 1888, s. 231-224). Daha sonra büyük salona geçilir ve toplantıya genel sekreter tarafından hazırlanmış senelik raporun okunmasıyla başlanırdı (Stock, 1899, C. II, s. 647). Raporların ardından gündem maddeleriyle ilgili kararlara ve önerilere geçilerek, teklif sahiplerinin kürsüden konuşmaları başlardı. Bu noktada, 1862-1872 arasında en az kürsiye çıkanların misyonerler olması dikkat çekiciydi (Stock, 1899, C. II, s. 383).¹³ Misyonerler, ancak asrın sonlarına doğru bu toplantılara ağırlıklarını koyabilmişlerdir (Stock, 1899, C. II, s. 383-384; C. III, s. 68-69). Konuşmalar, sabah 11'de başlayıp dört ya da beş saat boyunca devam ederdi (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Haziran 1882, s. 325). Cemiyetin yıllık toplantılarındaki katılımcı sayılarına dair bir istatistik elde mevcut değildir, ancak zaman zaman bu rakamın 6000'e kadar yükselebildiği anlaşılmaktadır (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Haziran 1872, S. 178). Konuşmaların sona ermesiyle sabah salonda bulunamayanlar için akşam toplantısı düzenlenir ve duanın akabinde senelik toplantıya son verilirdi (CMS Arşivi, 13 Mart 1869, G/C1/37, s. 264).

Misyonerlik cemiyetleri ile halk arasındaki iletişim kanallarından biri de, merkez binalarda gerçekleştirilen halk günleri, kutlamalarıydı. Bu kutlamalar, kimi zaman misyonda yeni bir binanın açılması yahut bir okulun tamamlanması gibi münferid olaylar nedeniyle gerçekleştirilmişti. Cemiyet tarafından düzenlenen bazı dini seremonilere, gazetelere ilan verilerek halk da davet edilirdi.

13 On yıllık süre içerisinde toplam 13 misyonere söz hakkı tanınmıştı.

Ayrıca CMS misyonerleri, sahaya gönderilmeden evvel muhakkak özel bir tören düzenlenir ve talimatları tören sırasında kendisine takdim edilirdi. Şayet misyonerlerin sayısı bir ya da ikiyse, bu tören kurul toplantılarında cemiyetin kendi üyeleri arasında gerçekleştirilirdi. Ancak, 1876 ve 1880 yıllarındaki gibi kalabalık gruplar halinde bir görevlendirme söz konusuysa, yüzlerce davetlinin katıldığı büyük organizasyonlar düzenlenirdi (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Ağustos 1879, s. 467). Her durumda hareket noktası cemiyetin merkez binasıydı (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Ağustos 1881, s. 490-492).¹⁴ Tören bir ilahiyle başlar, bunu İncil'den bir bölümün okunması takip ederdi. Ardından, misyonerlere görevlendirildikleri bölgelere göre değişen talimatlar sözlü ve yazılı olarak verilirdi. Bu talimatlar genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır; sahanın yapısına göre özel talimatların uzun olması durumunda genel olanlar daha kısa tutulurdu. Daha sonra görevlendirilmeleri yapılan misyonerlere düşünceleri sorulur ve konuşmalarına izin verilirdi. Yine bazı hallerde, kurul üyelerinden isteyenler de görüş ve değerlendirmelerini dile getirebilmişlerdi. Tören cemiyetin onursal başkanlarından birinin yaptığı temenni, tembih ve duayla sona ererdi (CMS Arşivi, *Intelligencer*, Ağustos 1872, s. 241). Bu dualarda, Britanya İmparatorluğu'nun selameti ve bekası için niyaz edilir ve bağış miktarını artırmayı teşvik eden sözlere yer verilirdi.

SONUÇ

Anglikan düşünce sistematüğinde misyonerlik cemiyeti yalnızca gerekli eğitim sürecini tamamlamış, özel olarak yetiştirilmiş misyonerlerle sınırlandırılmamış ve fakat cemiyete üye olan seküler ve ruhban sınıfı mensuplarının tamamını içine almıştır. Cemiyet çalışanları bu üyeler arasından seçilmiş ve verdikleri kararlardan sorumlu tutulmuşlardır. Cemiyetin Genel Kurul üyeleri, ihtiyaç halindeki misyonlara fonları usulünce paylaştıran ve tüm harcamalarla ilgili hesap verme durumunda olan bir tür kahyalık vazifesini icra etmişlerdir. Bu doğrultuda, her sene sonunda düzenlenen toplantılarda gelir ve giderler yazılı ve sözlü olarak incelemeye, tartışmaya açılmıştır. Tüm karar süreçlerinde nispeten şeffaf bir yönetim anlayışını takip etmeye çalışan CMS, itikadi meseleler hariç bütün konularda istişareyi esas kabul etmiştir.

CMS, kuruluşundan itibaren İngiliz Ulusal Kilisesi'ne bağlı ve gönüllülük esasına dayalı bir cemiyet olduğunu öne sürmüştür. Bu ilke, bir taraftan ba-

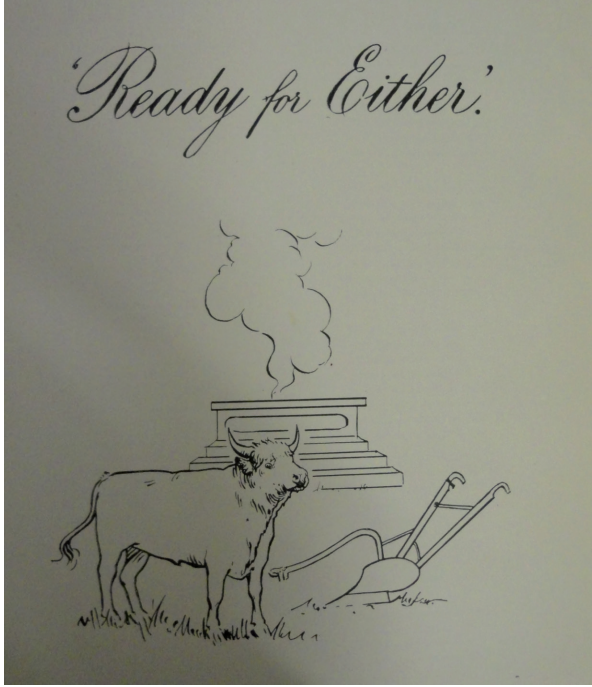
14 Kimi zaman Exeter Hall binasından da misyonerlerin yola çıkartıldıkları anlaşılmaktadır.

ğimsız karar alma gücünü artırmışken diğer taraftan kilisenin de desteğini sağlamıştır. Bu desteğin somut göstergesi CMS'in senelik toplantılarına, Anglikan ruhban sınıfının liderlerinin iştirakleriydi. Başpiskopos ve diğer ileri gelen piskoposların onayı, cemiyetin teşebbüsleri öncesinde başlatılan sürecin tamamlanmasını kolaylaştırmıştır. Bununla beraber tüm kararların, Genel Kurul'da uzun tartışmalar neticesinde ve detaylı bir şekilde düşünüldükten sonra verildiğine dair çok sayıda evraka ulaşmak mümkündür. Bilhassa seküler kanattan sağlanan desteğin yitirilmemesi adına onlara, görüşlerinin değerli olduğunu hissettirmek amacıyla yönelik olarak tartışma oturumlarının açıldığı söylenebilir ve aslında kararların hiyerarşinin üst kısmında yer alan isimlerce önceden verildiği düşünülebilir. Ancak bu teoriyi kanıtlamanın şimdilik mümkün görünmediğini de hatırlatmak gerekir.

Şüphesiz CMS'in de her cemiyet gibi güçlü ve zayıf yönleri mevcuttur. CMS'in zayıflıklarını kompanse etmek için yararlandığı en etkili çözüm stratejisi, bilhassa maddi destekleri artırmak ya da en azından kaynakları muhafaza etmeye çalışmaktır. CMS'in yönetim kurulu olarak kabul edilebilecek olan İngiliz Anglikan Kilisesi'yle ilişkileri monotonluk göstermemiş; misyonerlik yatırımlarında kimi zaman tam destek sağlanabilmişken kimi zaman muhalefete maruz kalılabilmektedir. Cemiyetin "fazlaca" bağımsız kararlar vermesi, misyon bölgelerini kendisinin belirlemesi, tahsisat miktarını, misyoner sayısını ve faaliyet alanlarını kiliseye danışma mecburiyeti hissetmeden kararlaştırması söz konusu muhalefetin en önemli gerekçelerindendir. CMS bir taraftan kilise doktrinini benimsemişken diğer taraftan gönüllülük esasına dayandığını hiçbir zaman inkâr etmemiştir. Başka bir ifadeyle kilise hiyerarşisinin cemiyetin yönetimindeki ağırlığı ile evanjelik hayırseverlerden müteşekkil birimler eşdeğer tutulmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru bu denge, kilisenin aleyhine bozulmaya başlamıştır. Bunun en önemli gerekçesi ise, misyonların sayısının ve gücünün kilisenin teolojik desteğinden ziyade seküler hayırseverlerin yaptıkları bağışlar ve maddi desteklere bağlı kalmasıdır.

1870'lerin sonu, 1880'lerin başlarında evanjelik düşüncede bir canlanmanın yaşanması, yeni fikirlere ve yorumlara duyulan ilginin artması CMS'in, kilisedeki rasyonalist-ritüelist hareketlere karşı tezlerini daha yüksek sesle savunmaları konusunda cesaretini artırmıştı. Öyle ki, cemiyet mensupları arasında Anglikan Kilisesi'nden tamamen ayrılmayı yahut tümüyle bağımsız bir kilisenin teşkil edilmesini isteyenler dahi görülmüştü. Ancak CMS Genel Kurulu'nda, XIX. yüzyıldaki konjonktürün, misyonerlik cemiyetlerinin kilise

ve onun ilkelerinden tamamen müstakil hareket etmeleri ve sorunların ruhban hiyerarşisinden bağımsız çözülmesi için hazır olmadığı yönündeki görüş ağırlık kazanmıştır. Bu çerçevede CMS de Anglikan Kilisesi'nin tüm kurallarına ve geleneklerine uygun olarak hareket etmiştir.

(Kaynak : Talks on Egypt, London : CMS Young People's Union :
b.t.)

Kaynaklar

CMS Arşivi (Birmingham)

Arşiv Belgeleri

- CMS – G/AZ1/4-199. (Guard Books of Circulars and other printed material)
- CMS – G/C1/42, s. 319. (General Secretary's Department)
- CMS – G/AC1/16, s. 453-455. (Home Correspondence Letter)
- CMS – G/C1/46, s. 288-290.
- CMS – G/C1/46, s. 288-290.

42 • ANGLİKAN KİLİSESİ'NİN OSMANLI'DAKİ SANCAKTARI : CHURCH
MISSIONARY SOCIETY : KURULUŞU, YAPISI VE YAYINLARI - I

- CMS – G/AZ1/4, s. 123.
- CMS – G/C1/47, s. 279-281.
- CMS – G/C1/49, s. 674.
- CMS – G/C1/50, s. 2, 45-46.
- CMS – G/C1/46, s. 288-290.
- CMS – G/C1/38, s. 469-475.
- CMS – G/AZ1/2, s. 289;
- CMS – G/C1/43, s. 313.
- CMS – G/C1/45, s. 601-603
- CMS – G/AZ1/2, s. 289.
- CMS – G/C1/50, s. 347-348.
- CMS – G/AC1/16, s. 299-300.
- CMS – G/AZ1/1, s. 165.
- CMS – G/AZ1/5, s. 6-9.
- CMS – G/AZ1/1-140, s. 3.
- CMS – G/AZ1/4, s. 199.
- CMS – G/AZ1/1-140, s. 5.
- CMS – G/AZ1/4, s. 199.
- CMS – G/AZ1/1-140, s. 9-12.
- CMS – G/AZ1/1-140, s. ;
- CMS – G/AZ1/4-199, s. 2-3.
- CMS – G/AZ1/1-140, s. 6.
- CMS – G/AZ1/4-199, s. 2.
- CMS – G/C1/37, s. 264.
- CMS – G/C1/47, s. 590.
- *Basılı Kaynaklar*
- CMS Intelligencer, Ocak 1865.
- CMS Intelligencer, Nisan 1866.
- CMS Intelligencer, Ocak 1867.
- CMS Intelligencer, Haziran 1871.
- CMS Intelligencer, Haziran 1872.
- CMS Intelligencer, Ağustos 1872.
- CMS Intelligencer, Haziran 1874.
- CMS Intelligencer, Aralık 1874.
- CMS Intelligencer, Haziran 1877.
- CMS Intelligencer, Mayıs 1879.

- CMS Intelligencer, Haziran 1879.
- CMS Intelligencer, Ağustos 1879.
- CMS Intelligencer, Haziran 1880.
- CMS Intelligencer, Ağustos 1881.
- CMS Intelligencer, Ekim 1881.
- CMS Intelligencer, Haziran 1882.
- CMS Intelligencer, Ağustos 1884.
- CMS Intelligencer, Haziran 1887.
- CMS - Laws and Regulations, I, II, III, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XIX, XX, XXII, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXX, XXXI, XXXII, XXXIII.
- CMS Proceedings, 1865-1866.
- CMS Proceedings, 1874-1875.

KİTAP VE MAKALELER

- *A Plea for 75 members of a Church of England Missionary Brotherhood to be sent to India, Central Africa & Syria, in connection with the Moslem Mission Society.* (1873). London : W. Wells Gardner, 1873.
- Aktay, Yasin. (1998). “Postmodern Dünyada Din : Bir Anlatı mı, Tanrı’nın İntikamı mı?”, *Din Sosyolojisi*, (der.) Yasin Aktay-M. Emin Köktaş (s. 299-313). Ankara : Vadi Yay.
- Aykıt, Dursun A. (2006). *Misyon ve İnciller : Misyonerliğin Tarihsel Kökenleri.* İstanbul : Kesit Yay.
- Balleine, George R. (1951). *A History of the Evangelical Party in the Church of England.* London : Church Book Room Press.
- Blauw, Johannes. (1962). *The Missionary Nature of the Church : A Survey of the Biblical Theology of Mission.* London : Lutterworth.
- Blood, A.G. (1957). *The History of the Universities’ Mission to Central Africa, 1907-1932, C. 2.* Westminster : U.M.C.A.
- Bosch, David J. (1991). *Transforming Mission : Paradigm Shifts in Theology of Mission.* Maryknoll, N.Y.: Orbis Books.
- Bradley, Ian C. (1976). *The Call to Seriousness : The Evangelical Impact on the Victorians.* London : Cape.
- Carey, William. (1792). *An Enquiry into the Obligations of Christians to Use Means for the Conversion of the Heathens.* Leicester : J. Johnson.
- Chadwick, Owen. (1987). *The Victorian Church, 2 C.* London : SCM Press.
- *Charles Simeon (1759-1836) : Essays Written in Commemoration of his bicentenary.* (1964). (ed.) Arthur Pollard – Michael Hennell, London : S.P.C.K.

- Clark, G. Kitson. (1962). *The Making of Victorian England. Being the Ford Lectures Delivered Before the University of Oxford*. London : Methuen & Co.
- Clarke, William K. L. (1959). *A History of the S.P.C.K.* London : S.P.C.K.
- Clarke, W.K. Lowther. (1934). “Bring the Books”. *An Account of the missionary literature work of the S.P.C.K.* London : S.P.C.K.
- Clossey, Luke. (2008). *Salvation and Globalization in the Early Jesuit Missions*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Cnatingius, Hans. (1952). *Bishops and Societies : A Study of Anglican Colonial and Missionary Expansion, 1698-1850*. London : S.P.C.K.
- Dalyan, M. Gökhan. (2012). *19. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkari Günlüğü (1830-1870)*. İstanbul : Öncü Kitap.
- Davies, Horton. (1962). *Worship and Theology in England from Newman to Martineau, 1850-1900*. London : OUP.
- Erdem, Mustafa. (1999). “Misyonerlik ve Kırgızistan’da Misyonerlik Faaliyetleri”, *Dini Araştırmalar*, 1/3, (s. 5-42). Ankara.
- Erdoğan, Dilşen İ. (2008). *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyancıları (1896)*. İstanbul : IQ Yay.
- Forde, Georgiana M. (1911). *Missionary Adventures : A Simple History of the S.P.G.* London : Skeffington.
- Green, V. H. Howard. (1964). *Religion at Oxford and Cambridge*. London : SCM Press.
- Grulich, Rudolf. (1981). *Der Beitrag der böhmischen Länder zur Weltmission des 17. und 18. Jahrhundert*. Königstein : Institut für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren, Schlesien.
- Gündüz Şinasi- Aydın Mahmut. (2002). *Misyonerlik : Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye’ye Yönelik Faaliyetleri*. İstanbul : Kaknüs Yay.
- Haight, Roger. (2004-2005). *Christian Community in History*, C. II. New York; London : Continuum.
- Hardman, B. E. (1966). *The Evangelical Party in the Church of 1855-1865*. unpublished Ph.D. thesis, University of Cambridge.
- Hennell, Canon. (1958). *John Venn and the Clapham Sect*. London : Lutterworth.
- Hopkins, Hugh E. (1977). *Charles Simeon of Cambridge*. London : Hodder & Stoughton.
- Koçabaşoğlu, Uygur. (1989). *Anadolu’daki Amerika*. Ankara : İmge Yay.
- Latourette, Kenneth S. (1947). *A History of the Expansion of Christianity*, C. III, IV. London: Eyre & Spottiswoode.
- Lovett, Richard. (1988). *The History of the London Missionary Society, 1795-1895, 2 C..* Cambridge : Chadwyck-Healey Ltd.
- Lyotard, J.F. (1997). *Postmodern Durum. Bilgi Üzerine Bir Rapor*. (çev.) Ahmet Çiğdem, Ankara : Vadi Yay.

- Macaulay, Thomas B. (1890). “Ranke’s History of the Popes”, *Reviews, Essays and Poems* (s. 548-567). London : Ward, Lock.
- Marsh, Peter T. (1969). *The Victorian Church in Decline : Archbishop Tait and the Church of England, 1868-1992*. London : Routledge & K. Paul.
- Matta İncili (Yeni Ahid).
- Murray, Stuart. (1998). *Church Planting : Laying Foundations*. Carlisle : Pater-noster.
- Nemer, Lawrence. (1981). *Anglican and Roman Catholic Attitudes on Missions. An Historical Study of Two English Missionary Societies in the Late Nineteenth Century (1865-1885)*. St. Augustin : Steyler Verlag.
- Oborji, Francis A. (2005). *Concepts of Mission in the Evolution of Contemporary Missiology*. Rome : Ceedee Publications.
- O’Malley, John W. (1987). “Mission and Inculturation : The Church in the World”, Vatican II : The Unfinished Agenda. A Look to the Future. (ed.) Lucien Richard, Daniel J. Harrington, John W. O’Malley (s. 93-112). New York : Paulist Press.
- Oymak, İskender. (2012). *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Mis-yonerlik Faaliyetleri*. İstanbul : Ankara Okulu Yay.
- Sievernich, Michael. (2005). “Die Mission und die Missionen der Gesellschaft Jesu”, *Sendung-Eroberung-Begegnung : Franz Xaver, die Geselscahft Jesu und die katholische Weltkirche im Zeitalter des Barock*. (ed.) J. Meier (s. 7-30). Wi-esbaden : Harrassowitz.
- Smith, Charles H. E. (1940). *Simeon and Church Order : A Study of the Evange-lical Revival in Cambridge in the Eighteenth Century*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Stacey, Vivienne. (1980). *Life of Henry Martyn*. Hyderabad : Henry Martyn In-stitute of Islamic Studies.
- Stark, Rodney. (1996). *The Rise of Christianity : A Sociologist Reconsiders His-tory*. New Jersey : Princeton University Press.
- Stephenson, Alan M. G. (1967). *The First Lambeth Conference 1867*. London : Published for the Church Historical Society.
- Stock, Eugene. (1899). *The History of the Church Missionary Society. Its Envi-ronment : Its Men and Its Works*, C. 1- 4. London : C.M.S.
- Thompson, H.Paget. (1951). *Into All Lands : The History of the Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts 1701-1950*. London : S.P.C.K.
- Tibesar, A.S., Borges, P., Burrus, E.J., v.dğr. (1951). “Missions in Colonial Ame-rika I”, *The Catholic Encyclopedia*, C. IX (s. 939-950). New York : Gimary So-ciety.
- Tomkins, Stephen. (2010). *Clapham Sect : How Wilberforce’s Circle Transfor-med Britain*. Oxford : Lion.

46 • ANGLİKAN KİLİSESİ'NİN OSMANLI'DAKİ SANCAKTARI : CHURCH
MISSIONARY SOCIETY : KURULUŞU, YAPISI VE YAYINLARI - I

- Tozlu, Necmettin. (1991). *Kültür ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar*. Ankara : Akçağ Yay.
- Turan, Süleyman. (2011). *Misyoloji. Hıristiyan Misyon Bilimi*. Ankara : Sarkaç Yay.
- Warren, Max A.C. (1950). *Unfolding Purpose : An Interpretation of the Living Tradition which is CMS*. London : C.M.S.